

Эхэ найхан нютагаа эд хамта мандуулаар!

БУРЯАД УНЭН

1921 оной
декабриин 21-нээ
гарана

Бүгэдэ
арадай
газетэ

1996
ЯНВАРИИН
10
Убэлэй дунда шара
хулгана
нарын 17
СРЕДА
гаратай 4
№5 (19345)
Газетын сэн
хэлсээтэ.

ЗОХИХО ШИИДХЭБЭРИНҮҮД АБТАА

Буряад Республикын Правительствын Президиумэй ээлжээтэ заседани "Буряад Республикын загаһанай ажахы тогтониторжуулга тухай" тогтоолой хэр бэлүүлэгдэжэ байһы хаража үзэлгөөр эхилээ. Акционернэ "Байкалрыбхоз" бүлгэмэй генеральна директор В. П. Шемякин энэ асуудалаар тобшо мэдээсэл хэбэ.

Бүлгэмэй заводуудай загаһанай продукцияр андалдаа-тоосолго хэһэнэй дүнгөөр районно бюджетүүдтэ 68 миллион түхэриг оруулагдаһан байна. Үнгэрһэн жэлэй 9 нарын тоосоогоор Эрхүүгэй область болон Саха (Яхад) Республика руу 280 тонно загаһанай продукция эльгээгээ. 1995 оной 9 нарын туршада загаһа барилгын хэмжээн, 1994 оной энэл үеынхидэ орходоо, 10 процентээр дээшлэһэн байна.

Гэхэ зуура "Баргажанай-Адагай загаһанай комбинат" гэжэ акционернэ бүлгэм мүнгэн бангай талаар угаа хүшэр байдал оронхой. Дурсагдагша тогтоолой гол пунктнууд бэлүүлэгдэнгүй үлбө. Хойто зүгтэй аймагууды мүнгэнэй талаар дэмжэхын тула хүнгэдхэгдэһэн урьһаламжа үгтөөгүй юм.

Буряад Республикын финансын министр Г. В. Шлыкова, Буряад Республикын Гүрэнэй налогой инспекциин начальнигай орлогшо С. Б. Барданова гэгшэд загаһанай продукцияр андалдаа-тоосолго эмхидхэжэ, республиканска бюджеттэ налогууды оруулха асуудал ямар ушарһаа шийдхэгдээгүйб гэжэ тайлбарилба.

Буряад Республикын хүдөө ажахын министр А. М. Шевченко үгэ хэлэхэдээ, загаһанай ажахын амьараа халбарышые хаань, буйлуулан болбосоруудаг болон эдээ хоолой промышленностийн таһагайхид 1996 ондо консервын ханханууды хэхэдэ хэрэгтэй хабтагар түмэр худалдан абалгада мүнгэ номолхобди гэбэ.

Республикын эдээ хоолой корпораци мүнггүй дээрэхээ-үнгэрһэн жэлдэ "Баргажанай-Адагай загаһанай комбинат" гэжэ акционернэ бүлгэмдэ урьһаламжа үгэжэ шадаагүй.

Энэ асуудалаар Президентын болон Правительствын хиналтынг управлениин начальник Н. М. Белоколов ханамжана хэлэхэдээ, дурсагдагша тогтоолой хиналтагүйгөөр бэлэдхэгдэһэн, олон пункттын тодорхой бэшэ байһан тушаа ажаглалта хэбэ. Заседание хүтэлбэрилһэн Буряад Республикын Президент-Правительстве толгойлогшо Л. В. Потапов тус тогтоолой ямар ушарһаа хангалтагүйгөөр бэлүүлэгдэжэ байһан тушаа тобшоолол хэхэдээ, загаһанай промышленностийн саашанхи хүгжэлты хангаха арга замуудта тобшо тэдыгээр тогтоо.

"Улаан-Үдэ хотын түбэй дэлгүүрэй ажал ябуулга тухай" 1994 оной сентябрь харада абтаһан тогтоолой хэр бэлүүлэгдэжэ байһан тухай хотын захиргаанай гулваагай орлогшо В. К. Васильев тоособо. Хэды хэмжээнүүдэй абтажа байгаашые наа, түбэй дэлгүүртэ байдал тон орёо зандаа. Илангаяа хүдөөгэй аймагуудһаа таряашанай-фермерэй ажахынуудай түлөөлэгшэдэй асарһан продукцияа наймаалахадань, тааруу эрхэ байдал тогтоогдоногүй. Дэлгүүрэй хоёрдох ээлжэниие барилгада 510 миллион түхэригэй урьһаламжа үгтөөгүй байһаар.

Социально-экономическа муу байдалһаа уламжалан, түбэй дэлгүүртэ гэргүй, ажалгүй зон, валюта худалдан абгашад, харууһагүй хүүгэд сугларна. Эдэ бүгэдэһнөө уламжалан, хуулида харша ябадал олоор дайрадана, ариг сэлбэрэй эрилтэнүүдтэ зохихогүй байдал тогтоно.

Буряад Республикын Гүрэнэй санэпиднадзорой түбэй хүтэлбэрилэгшэ А. Б. Болошинов, Буряад

Республикын дотоодын хэрэгүүдэй министр И. И. Калашников, Буркоопсоюзай түрүүлэгшэ Л. А. Бляхер гэгшэд энэ асуудал зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадахада, өөһд өөһдөнгөө халбаринуудай уялга, үүргэ тухай хөөрөжэ, түбэй дэлгүүрые бүри болбосон түхэлтэй болгохын тула ямар хэмжээнүүдэе абаха байһанаа хараалба.

Л. В. Потапов түбэй дэлгүүрэй байдал тушаа тобшоолол хэхэдээ, дурсагдагша тогтоошые хиналтаһаа буулгажа, Улаан-Үдэ хотын захиргаанай мэдэлдэ дамжуулха хэрэгтэй гэбэ. Зүгөөр имэ шийдхэбэри абалга Правительствын зүгһөө энэ асуудалаар асуулта, эрилтэ хулааха гэхэн удхатай бэшэ.

Сальмонеллез үбшэниие нэргылхэ талаар Буряад Республикын тогтоолой Сэлэнгын аймагта хангалтагүйгөөр бэлүүлэгдэжэ байһан тухай асуудалай харагдажа үзэгдэхэдэ, Сэлэнгын аймагай захиргаанай гулваа Н. Д. Бадмаев тобшо мэдээсэл хэбэ. Үнгэрһэн жэлэй октябрь харада "Тусиноозерскын ГРЭС" гэжэ акционернэ бүлгэмэй дэргэдхэ хүүгэдэй комбинадта 130 хүн—үхибүүд, хангалтын албанайхид үбшэлһэн байна.

Ямар ушарһаа имэ онсо байдалай тогтоһон тухай аймагай гулваагай орлогшо А. С. Аржанович, Буряад Республикын Гүрэнэй санэпиднадзорой түбэй хүтэлбэрилэгшэ А. Б. Болошинов, эүүрые хамгаалгын министр Б. Г. Бальжиров гэгшэд ханамжануудаа хэлэжэ, имэ ушарай дахин дабтагдахгүйн тула ямар хэмжээнүүдэе абаха байһан тухайгаа хөөрөө. Энэ асуудалаар зохихо шийдхэбэри абтаба.

Г. ДАШЕЕВА.

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ХҮДЭЛМЭРИИН ДОЛООН ХОНОГ

Республикын Эрдэм хуралсалай министрствын эмхидхэһэн "XXI зуун жэлэй хуралсал" гэхэн нютагууд хоорондын семинараар энэ долоон хоног эхилхэ байна. Гэр байрын-коммунальна ажахын талаар комитет республикын семинар үнгэрэгхэ. Гэр байрын-коммунальна ажахын предприятиянуудай бухгалтернууд эндэ сугларжа, өөһдэнь хабаатай шухала асуудалууды зүбшэн хэлсэхэ юм.

Республикын Правительствын Түрүүлэгшын нэгэдэхэ орлогшо М. А. Спасовай харгалзалан ударидадаг Хүдөө ажахын ба эдээ хоолой министрствын түсэбөөр 1996 ондо агропромышленна комплексые тогтууритай болгохо программы хаража үзэхэ зүблөө үнгэрэгхэ байна. Энэ долоон хоногто Ой модоной ажахын министрство модо хэрэглэхэ жасые хубаарилха хүдэлмэрээ ябуулха. Газарай нөөсөнүүд ба газар эсхэмжэлгын талаар гүрэнэй комитет республикын газарай балансын хуули зохёолгоёо түгэсхэжэ байна.

Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо А. Н. Жильцовоай харгалзалан хүтэлбэрилдэг Финансын министрство Бэшүүрэй болон Мухар-Шэбэрэй аймагуудай бюджетүүдые январийн 9-дэ хаража үзөө. Республикын 1996 оной бюджет тухай Хуулиие заһажа абаха хүдэлмэрилгын комиссийн заседани январийн 10-да болохо. Экономикын министрствэдэ урьһаламжын ажал ябуулгы дэмжэхэ талаар гол бодомжо зохёогдожо байна. Ажалай ба ажалаар хангалтын министрствын хүдэлмэрилэгшэд энэ талаар аймагууд болон хотонуудай түбүүдэй үнгэрһэн жэлэй тоосонуудые согсолон хаража үзэхэ.

Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Л. Ч. Нимаевагай харгалзалан ударидадаг Элүүрые хамгаалгын министрство, Госсанэпиднадзорой түб хэжэ үбшэнэй үргэнөөр дэлгэржэ байһые зайсуулан сараха эмхидхэлэй хэмжээ ябуулганууды үнгэрэгхэ байна. Социальна хамгаалгын министрство "Буряад Республика дотор үхибүүдэй байдалые хайжаруулха талаар түрүүшын ээлжээнэй хэмжээнүүд" гэхэн республиканска программа зохёоно. Эрдэм хуралсалай министрство январийн 10-да оюутдай эрдэм-шэнжэлгын хүдэлмэрийн соведэй заседани. Олондо мэдээсэл тараалгын хэрэгсэлүүдэй ба полиграфийн комитет 1996-1998 онуудта номуудые барлажа гаргалгын республиканска программын проекты хаража үзэхэ хүдэлмэрилгын бүлэгэй зүблөө, харин Соёлой министрство соёлой хүдэлмэрилэгшэдэй республиканска зүблөөнэй эмхидхэлэй комитедэй заседани январийн 12-то эмхидхэхэ байна.

Промышленностиин, элшэ хүсээнэй ба транспортын министрство Гусиноозерскын ГРЭС-эй хоёрдох ээлжээ Түгнын шулуу нүүрһээр хангаха асуудалуудаар селекторнэ зүблөө январийн 12-то үнгэрэгхэ юм. Харгы замаар ябалгын аюулгүйе сахиха республиканска комиссийн хүдэлмэрийн түсэб зохёогдожо, баталагдан абтаха. Граждан оборонын ба онсо байдалай хэрэгүүдэй талаар комитет үнгэрһэн жэлдэ онсо ушар байдалые усадхалада мүнгэ зөөрийн ямараар гаргашалагдаһан тухай тоосоо бэлдээд, энэ жэлдэ имэ зорилготойгоор номолгохо мүнгэ зөөрийн сметэ зохёогдохо зэргэтэй. Гадаадын экономика холбооний болон уласхоорондын харилсаанай министрствэдэ үнгэрһэн жэлдэ бэлүүлэгдэһэн ажал ябуулгын дүнгүүд согсологдохо.

Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Н. А. Астапенкин хүтэлбэрилдэг Зөөри эрхилэлгын гүрэнэй комитедтэ Россин Федерацийн Зөөри эрхилэлгын гүрэнэй комитедтэ энэ жэлэй бюджеттэ олзо оршонуудай материалнууд бэлдэгдэхэ юм.

Буряад Республикын Президентын
ба Правительствын хэблэлэй албан.

Малай үбэлжэлгэ-шанга шалгалта

НУЛАГҮЙ НААГДАНАЛ ДАА

Мүнөө үедэ хүдөөгэй ажахынуудта мал хаража байһан зондо эгээл хүшэрхэн тала оронхой гэшээ ааб даа. Аэр эрэхэ бүри хүйтэнэй амин шамгадажа, малай бэлжэлгын эгээл арноусалгагай үе ябажа байна шүү.

Манай нэгэдэлэй хү наалин урбан фермэдэ 300 гаран үнээд, 100 наа үлүүтэй тугал, буруу оёр отарада 1000 шахуу хонид, эдэ багахан фермэдэ хэдэн уугаад гахай үбэлжүүлэгдэнэ. Адууһа малнай үбһэ эжээлээр тиимэшые хайнаар

хангаданхай гэхын аргагүй. Үбэлжэлгын эхилхэдэ, малай условно толгой бүхэндэ дунда зэргээр 18 центнер тэжээлэй единицэ болохо үбһэ хоолтой байгаа нэмди. Тэрэ гэхэнһээ хойшо үнгэрһэн гурбан хара соо горитой тэжээл гаргашалагдаал ааб даа. Багсаажа үзэхэдэ, хү наалин фермэ бүхэнэй хажууда дарагдаһан силос үбэлжэлгын дүүрэтэр хүрэхэ аабза гэжэ ханагдана. Би байһан холоомые хэршэжэ, зеленкотой холисожо, үшөө талха бага

зэргэ сүршөөд эдоулээ наа, баһал эдэ тэжээл хүсэд хүрэхэ ёһотой. Гэбшые мал садатараа эдээлүүлэгдэнэ гэхын аргагүй.

Иимэ эрхэ байдалда фермэнүүдтэ хүншые баһал тиимэ ехэ наагданагүй. Хэрбээ хоёр-гурбан жэлэй саана ажахыда жэлэй дүнгөөр үнээн бүриһөө 2500-3000 килограмм хү наалин наалишад захгүй байдаг наа, үнгэрһэн 1995 ондо гурбадахи фермын дүршэлтэй малшад М. И. Ковалева, С. А. Трифонова, Е. А. Гладышева, Ц. Х. Алексеева гэгшэд лэ тус

нэмээгээ. Тугалуудайн байра соо ходо сэлбэр, хуурай, дулаан байдаг. Оролдосо ажалынь тэмдэглэжэ, нэгэдэлэй правлени тэдэндэ тус бүридэнь нэгэ-нэгэ тугал шан үгөө.

Үхэр малай үбшэгүй байхын тула фермэнүүдэй ветеринарна хүдэлмэрилэгшэд М. И. Кушнарев, П. Д. Лемешев, А. Е. Гуслякова гэгшэд баһал үдэр бүхэндэ бага бэшэ оролдолго гаргана.

Г. КОВАЛЁВ,
Тарбагатайн аймагай
гарясадай
ажахынуудай Лениней
нэрэмжэтэ
нэгэдэлэй ахмад ветврач.

ОЛОН УУЛЗАЛГАНУУДНАА УЛАМЖАЛАН...

Буряад Республикын Президент Леонид Потапов ишээ эсэлэй урда тээхэнэ Хориин аймаг ошоожо, хүн зонтойнь, ажалша коллективуудтай уулзахан байна. Тишгээж тэрэ республикын бүхы районуудта (Ахын районһоо бэшэ) хүрээжэ, бодото байдалтайнь танилсаба гэшиэ.

Президент болон тэрэниэ үдэиэжэ ябаан республикын хүдөө ажыхын ба эдөө хоолой министр А. М. Шевченко түрүүнтэй мэргэжэлтэд хоёр үдэрэй туршада хэдэн зуун километр гаталжа, олон нуурин тосхонуудта хүрөө, ород, буряад, бага ба ехэ нууринуудай хүн зонтой уулзаа. Тэдэ уулзалгануудай үедэ экономикын, политикын, социальна ба мүнгэн хангай асуудалуудта Президент харюусаха баатай болобо.

Хориин аймагай Доодо-Гол нуурин олондо мэдээжэ байха ёһотой. Манай республикын арадай поэт Дамба Зодбич Жалсареев эндэ түрэнэн юм. Жалсареевий "Тайгата, нуурта, талата..." гэһэн дууниш Буряад Республикын гимн болоһон байна бишуу. Тишхэлээрэ республикын гимнын эхэ нютаг Доодо-Гол болоно ха юм.

Доодо-Голдо һу наалин фермэ бии. Эндэхи наалишад үнээн бүриһөө 1,5 килограмм һу наана. Энэ багахан һүез тушааха газар үгы. Улаан-Үдэ абаашаха гэхэдэ, харгынь ехэ гаргацатай байна. Мүнөө һүнэй өөрын үнэ сэн ехэ зандаа.

Хүдөө ажыхын продукци хямда сэнгээр гүрэндэ худалдагдадаг байна. Гадна хүдөөгэйхидэй үйлэбэрлһэн продукци худалдажа абаха хүнүүд үсөөн.

Үйлэбэрлһэн продукция худалдажа шадахагүй болоһон хүдөөгэй ажалишад ээлмэтэй гэшиэ гү? Үгы ааб даа. Салин хүлһээ тэдэнэр абахая болиһоор үншнэй. Салин хүлһэнэй орондо мяхан, һүн, ороһо таряан үгтэдэг.

Хориин районой Дээдэ-Тайлсын хамтын ажыхын түлөөлгөсүдтэй Президент уулзахадаа, мүнгэн хан тухай хөөрлөдбэ. Хүдөө ажыхын продукци тушаананай түлөө Россин Федерациин бюджедһээ 6,6 миллиард түхэриг мүнгэн һомологдожо болохо гэжэ Президент тэмдэглээ.

Жэиээлхэдэ, Дээдэ-Тайлсын ажыхы аяар 744 миллион түхэриг үри ээллэнтэй болонхой. Гадна тус ажыхы медицинын уялгата страхованин түлөө, пенсионно жасада мүнгэ түлэхэ ёһотой. Тэрэниһээ гадуур, налог саг дарыдань түлөөгүй байбал, баһал нэмэлтэ мүнгэ түлэхэ баатай болоно бишуу. Мяханай комбинат, һүнэй заводууд болон бусадийе элхинууд тус ажыхыда 618 миллион түхэриг үритэй болонхой. Тишхэдэ Дээдэ-Тайлсын ажыхы 80 миллион түхэриг салин хүлһэ хүдэлмэришэдтөө үгэхэ ёһотой юм.

Иймэ байдалһаа хайшан гээд гарахаб? Ажыхынууд хоорондоо тоосоо хэхэ ёһотой гээд Хүдөө ажыхын министрстваны мэргэжэлтэд тоолоно. Хүдөө ажыхын продукци гүрэндэ тушааха түсэбөө Буряад Республикын дүүргэ наань, байгша ондо Россин Федерациһаа 54 миллиард түхэриг трансфернэ мүнгэн абтаха. Манай республика аймагуудтай баһал тишхэрхүү тоосоо хэхэ, бюджедһээ мүнгэ һомолхо аргатай. Урданайхидаа адли гүрэнһөө мүнгэ зөөри абаад, һууха саг наһаа. Мүнөө түхэриг бүхэнөө тоолохо хэрэгтэй болоно. Гүрэнһөө мүнгэ абаа һаа, тэрэ мүнгээ хайшан гээд, ямар аргаар бусааха тухай түрүүлэн бодомжолхо ёһотой болонобди. Жэиээлхэдэ, Буряад Республикын Президентин Зарлигаар бюджедһээ мүнгэ абадаг хүдөөгэй хүнүүдтэ арбан кубометр түлэз үгэхэ аргагүй бологдожо байна. Юундэб гэхэдэ, 1 кубометр түлэз 75 мянган түхэригтэ болоно бишуу.

Мүнөөнэй экономика политика, тэрэнтэй дашарамдуулан бэлүүлэгдэдэг реформо адуу эндүүнтэй гэжэ Федерациин Совет мэдэрэнхэй. Росси дотор аграрна политика бэлүүлхэ талаар шэнэ документ бэлдэгдэнхэй юм. Гэбэшь тус документые Гүрэнэй Дүүмын шэнэ бүридэл хаража үзэхэ, хүсэндэнь оруулха байна.

Мүнөө дээрэ гүрэнэй социальна шанга политика бэлүүлжэ шадахагүй болоно. Врачнуудта, пенсионернуудтэ, багшанарта туһалагты гэжэ хүдөөгэй ажыхынуудта хэлэхэ аргагүй байнабди. Юундэб гэхэдэ, эдэ ажыхынууд өһлэдыгөө хангаха мүнгэ зөөригүй бишуу. Хурянгыгаар хэлбэл, хүдөө нютагуудта мүнөө хүшэр хүндэ байдал тохёолдонхой. Мүнөө республикын Президент Л. Потапов Россин Правительстватай хэлсэнүүдые баталжа, аграрна сектортэ мүнгэ нэмэжэ һомолхо тухай хүдэлмэри ябуулна, тэрэшэлэн урьһаар үгтэдэг мүнгэ бусааха болзорые һунааха тухай дурадхал Россин Федерациин Правительствата оруулагданхай.

Гэхэтэй хамта нютагайнгаа нөөсэ, арга боломжонуудые гүйсэд хэрэглэжэ, Буряад Республика өһлэдынгөө хүсөөр өһлэдыгөө хангадаг болохо замда гараха аргатай.

Хандагайн леспрөмхөздө болоһон уулзалга тухай эндэ дурдая. Модошодой хэрэгүүд баһал бирагүй. Модо бэлдэлгын пунктнууд хүдэлжэгүй. Урдань эсэлдэ 300 мянган кубометр модо бэлдэдэг байһан Хандагайн леспрөмхөз мүнөө 50 мянган кубометр модо бэлдэхэнэ. Модошодой дунда зэргын салин хүлһэн 168 мянган түхэриг болоно. Республикын модо бэлдэхэлгын элхинуудые дэмжэхэ талаар, мүнгэнэй ба материална туһаламжа үзүүлхэ талаар хэлсэн Россин Правительстватай ябуулагдана гэжэ Президент хэлээ.

ХАМТЫН АЖАЛ ХҮСЭТЭЙШЬЕ НАА...

Мүнөө газамнай дэлгүүрэй экономикын хүндэ хүшэр үе саг хүрэхэ ерээд байна гэжэ хүдөөгэй ажалшан бүхэн сэдхэхэдэ мэдэжэ, бөөдэ даажа ябана. Росси болон республика дотор элдэбын хэлгэлтын хэбшээн шууяанууд болоно. һүүлшын 4 жэл соо болоһон хубилаалтануудай үедэ Эрхирэй болон Асагадай совхозуудһаа бэшэниинь дүрбэн зүг тээшээ хубаарилагдаагүй байһаар. Аймагай 8 колхоз, совхозууд хэр уһаа хойшо хэжэ ябаһан хамтынгаа ажалье арга шадалаараа хүгжөөнэ.

Мүнөөнэй үе сагай тон хүндэ байгаашье һаань, ажыхынуудай ажалшад урагшаа тэгүүлэн ажалажа, урдаа ушарһан дабаануудые шадаал һаа гаргаша багатайгаар дабахые оролддоно. Энэмнай хэлэхэдэ бэлэн, харин хэрэг дээрэ тимэшье бэлэн хэрэг бэшэ. Уншаад, тобшолоод үзт даа.

Убэлэй янгинама жабарта, зунай ааяма халуунда, хабарай хахир һалхи шуурганда малшан, адуушан, механизатор бүхэн хүдөө ажыхын продукци абахын тула оролддоно.

Һаагдаһан хүмнай саахарлаһан унданһаа хоёр дахин доогуур сэнгэй байхадаа ямар гээшэб? Теэд ганса үнэ һааха бэшэ, адуулха, хооллуулха, хараха ёһотойень булта мэдэнбди. Жэлэй дүрбэн сагта харууһалагдаһан эбэртэ бодо малай мяхан дэлгүүр дээрэ һуужа худалдаа һаа, 1 килограммынь оройдоо 10.000 түхэригтэ хүрэнэ. Хүдөөгэй үмсынхид мяха асархадаа, дэлгүүртэ орохын, ветврачта шалгуулхын, ябаган тэргээр зоохын, мяхаяа сабшуулхын, худалдаха нууриин түлөө гэхэдэһэн олон янзын түлбэринүүдые түлэнэ. Хотын дэлгүүртэ мяхаяа асархын тула түлишын гаргашаһаа гадна жолоошондо хүлһынь түлэнэ гээд тоолохо болоо һаа, үхэрэйнгөө нэгэ хүдэй мүнгэ гаргашалжархина ха юм. Гэхэтэй хамта загарайнхид городто яһала дүтэ гэжэ тэмдэглэе.

Хүдөөгэйхидэй талые хаража, городтой дэлгүүр дээрэ тусгаар хүнгэлэлтэнүүдые хэжэ, зохихо хэмжээнүүдые Улаан-Үдын захиргаанай гулһаа абахар болоо, - гээд Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшэ Байр Нимаевич Чимитов эрид мэдүүлэн бэлэй.

Энэ асуудала республикын газетэнүүдшы анхарал хандуулагүй. 5 жэлэй саада тээ нооһон үнэгтэй байгаа. Зарим айл нооһоо гүрэндэ худалдаад (заготконтородо), үхибүүдэйнгээ һургуулида ошоходонь, хубсалуудаг заншалтай байһан. Мүнөө бидэнэр өөрын нооһоной фабрикатай байгаад, нооһоо үнэггүйгөөр хилын саана, Хитад руу ябуулабди. Энэ асуудалье манай Правительствын хэдэн олон жэлүүдтэ шийдхээгүй байһаниинь гайхалтай.

АЖАЛЛАХАДА

АМБААР ДҮҮРЭН

Аймагай таряашад, үбһэшэд жэлэйнгээ дүн гаргаба. Ган гасууртай, хүйтэн зунай болобошье, ажыхынуудай

ЖЭЛЭЙ ДҮНГҮҮД ЮУ ХАРУУЛНАБ?

ЗАГАРАЙНХИДАА АЖАЛ ХЭРЭГҮҮД

таряашад муу бэшэ таряанай ургаса абаа. XXI партсьездын нэрэмжэтэ, Мухар-Талын, "Гигант" ажыхынууд хүдэлмэришэдөө амбаараарнь дүүрэтэр таряатай болгоо. Ажыхынуудта ерэхэ жэлэй тарилгада хүрэхэ үрһэн амбаарта хадагалаатай. Эбэртэ бодо малнуудта талха таряанай зүйлүүд буйлуулагдажа үгтэнэ. һүүлшын 5 жэл соо XXI партсьездын нэрэмжэтэ колхоз газарһаа тогтууритай таряанай ургаса хуряана.

Нёдондо жэл тус ажыхын хээрэн стан дээрэ аймагай таряашадай суглаан үнгэргэгдэжэ, тэдэнэрэй дүй дүршэлтэй танилсаһан юм. Мүнөө жэлдэ тус ажыхы таряа ехээр ургуулха хараа шэглэд абанхай. Мухар-талын ажыхын Александр Васильевич Матвеевэй хүтэлбэрилдэг звено таряа хуряаха түсэбөө 172 процент дүүргэ гэхэ гү, али 12.132 центнер шэнцисэ ургуулжа, гектар бүхэнһөө 17 центнер таряа сохижо абаба. Үнэгтэйн совхозой Т. Г. Горносталин даадаг звено 25.807 центнер, Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой Б. Н. Найдановай звеногойхид 9760 центнер таряа хуряажа шадаа.

Тус звенонууд газараа һайн эдүүрилнэ, ехэнхи таряагаа сээр паар дээрэ тарина. Таряалан дээрэн нэгэшье һогообори үбһэн ургангүй, паарын хубхэгэр, хаб хара үнгэтэй ходоодо байдаг.

—Таряалан бүхэнэй шадалые, мүн хүрһэнэйнь үржэжэ ойлгожо таряа тарина, хэзээ, ямар сагта агротехническэ хүдэлмэри хэхээ мэдэхэһээ гадна, мүн газараа тэгшлэнбди, — гэжэ Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой звеновод Борис Нимаевич хэлэнэ.

—Адууһа мал үсхэбэрилдэг шэглэлтэй ажыхынууд таряан ажалтай шэглэлтэй байха ёһотой, — гээд аймагай хүдөө ажыхын управлениин начальник Петр Жамсаранович Дармаев зүбтэмдэглэнэ. Таряанһаа хэды ехэ болоомоной, малай һайн бэлшээр, тэжээлэй гараһанинь элитэ.

МАЛАЙ ШЭМЭНЬ — ЭДИНЭННЭЭ

Хамтын адууһа малһаа гаргаша багатайгаар продукци абахын тула нуга сабшалангыё һай жаруулха онсо удаха шанартай. Ямаршы сагта малай шэмэ тэжээлһээ дулдыдадаг гэшэ.

Мүнөө үбэлжэлгэдэ загарайнхид адууһа малдаа бага бэшэ тэжээл бэлдэхэнхэй.

Аймаг соо ногооной үндэр ургаса хуряадаг звенонуудай тоонь олошороо. 1994 ондо Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой И. М. Якимовай үбһэшэд 7000 центнер үбһэ һүриһөө һаа, мүнөө жэлдэ тэдэнэр 287 гектар сабшаланһаа 8516 центнер үбһэ хуряажа, гектар бүхэнһөө дунда зэргээр 30 центнер үбһэ һайн шанартайгаар абаба гэшэ.

Игорь Мелентьевич эртэһэнһээ сабшалангаа уһална.

Сабшалангийн хорёологдонь нэгэшье толгой ма сабшалангаа гэшүүдлэнгүй, звеногой механизаторнууд хоногой туршада бүхы үбһэ хуряажа дүүргэе.

Мухар Талаһаа звеновод Т. Васильев, "Гигантһаа" — С. Хлебодаров, "Бэхи Ажалһаа" Т. Чимитов даалгагдаг сабшалангуудһаа 21-16 центнер үбһэ гектар бүхэнһөө хуряа. Мүнөө үбэлжэлгэдэ Загарай аймагта 76.000 центнер үбһэ, 88.000 центнер сенаж, 43 центнер холоомон, мүн ма хүрэхэ таряанай зүйлүүд буйлуулагдажа үгтэнэ. Иигэжэ аймаг соо нэгэ усло тологдой 14,2 центнер тэжээл бэлдэхэдэ гэхэ гү, нёдондонойхидо орходоо центнерээр ехы нөөсөө.

XXI партсьездын нэрэмжэ колхозой малшад муу бэшэ малай үбэлжэлгэ үнгэргэнэ гэдэ адуу болохогүй. Мүнөө 915 толгой эбэртэ бодо малай 1800 толгой хонитой, адууһатай. 11 харын дүн колхозой наалишад үнэ бүхэнһөө 1345 килограмм наагаа, гүрэндэ 3624 центнер һу, 400 центнер мяха худалдажа. Мүнөө дээрэ тус колхоз наалишад 100 үнэһнээ 76 тонна абажа түлжүүлжэ байна.

Мүн мухарталынхид 11 тонна соо үнээн бүхэнһөө 1 килограмм һу наанхай. Ажыхы хүтэлбэрилэгшэ А. Николаевна Николаева сабшалангай. Мухарталын малайнгаа тоо толгой хорооногүй, продукци гарга доошолуулагүй.

Нэгэ ади байгаалитай бай "Дружба", Үнэгтэйн, Тайл ажыхынууд малайнгаа хорооно. "Дружба" аж нёдондо энэ сагта 636 тонна тоологдоно, тишхэдэ Тамбов совхоз малаа хоёр дахин хороожо, мүнөө 478 тонна үлэнхэй. Аймаг соохи бай харахада, 5500 толгой эбэ бодо мал, тэдэнэй тоодо хаамхай үнээ, 4500 хонин, тоодо 3000 эх хонид, 780 морид тоологдоно.

Малай үбэлжэлгын харюусалгатай ханһан мүнөө гэрбэл, буруу бэшэ. Мал наалишан, хонисон бү малайнгаа тэжээл гамтай гаргашалжа, малаа саг сэдээлүүлжэ уһалжа, хүйтэндэ эртэ далда, хот хаажа, үлгөөгүүр орой гар гэхэ мэтэшэлэн малайнгаа штэнхээ гамнаха гэхэ мэтэ боломжонуудые, хэрэг шухала. Нарай малда хэбэр дэбихэр, бүлээн уһан хүйтэ үедэ тон хэрэгтэй байдаг.

Шанга хүйтэн үдэрнүүдэ Малшад бүхэй үдэрөөрөө адууһа. Наймаашад, эм малай үбэлжэлгын үедэ мал ерэхэ али болохо туһа хуря уялгагтай гэшэ. Теэд ажажыхынуудай холо зэ гүүртэ, отарану наймаашадай харагдаг байһаниинь гомдолтой.

В. БАТОВ

ОРИГАНСА ОТАРАШЬЕ НААНЬ...

Тимэшье үни бэшэл даа, оройдоол гурба-дүрбэн жэлэй саана энэ ажыхыда 5 мянга гаран хонид харуу - халагдажа байһан юм. Дэлгүүрэй харилсаанай "дээрэһээ дэбхэржэ буухадань", үнөөхи шор муута хонид түрүүшын ээлжэндэ хороогдожо эхилээд, "Маяк" колхоз (мүнөө таряашадай ажыхынуудтай нэгэдэл) 1992-1993 онуудһаа мал адууһаа, илангаа хонидоо хяа үсөөлөө даа. Мүнөө Десятниковын отделенидэ ори ганса отара үлэнхэй.

Иигээд лэ эдэхэн үлэнэн хонидоо бүри огтлоон үгы болгонгүй тогтоо наамнай, һайн бөлэй. Нэгэ үедэ хонидойнгоо тэрэ ахир бага сэнгэй нооһышые худалдажа шадаха болёод байгаа һэмди. Үнгэрхэдөө Улаан-Үдын нарин сэмбын мануфактура гэжэ акционернэ эмхи тэрэ жаа түлбэритэйгээршые нооһыемнай абахаяа тумаржа байгаа. Харин мүнөө гүрэнһөө зарим бага зэргын туһаламжын хүргэгдэхэ болоод байхада, хониной нооһоной сэн зааха дээшэлхэ

аабза гэжэ хүлээнбди. Үнэндөө тэрэн хэр хүсэлдэхэ юм ааб даа, бү мэдэе, - гэжэ отарын хонисон А. Е. Максимов хэлэнэ.

Ганса отаратайбди гэжэ голонгүй, эдэ 500 үлүүтэй эхэ хонидоо бараг һайнаар ондо оруулха, хурьгадын гарза хоролтогүйгөөр түлжүүлхые оролдобо. Үбһэ хоол үбэлжэлгын үедэ хүсэд хүрэхэ бии, һаянай хурьгадай гаража эхилхэдэ, тэдэнэ сакмаан болгожо илгаша багхан таһалгануудые хабтагайгаар хэнэбди. Эдэлхэ хобто, хобоонуудые түхээрнэбди, - гэжэ ахалагша хонисон Евдоким Пискунов хэлэнэ.

Дээрэ дурсагдаһан хоёр нүхэдһөө гадна, олохон жэлдэ энэ һалбарида худалһэн С. М. Григорьев тус отарада ажаллана. Дүршэлтэй хонисод хүрэгөө һайнаар үбэлжүүлхэ, түл түрэсыньшые амжалтатайгаар абаха аабза гэжэ найдахаар.

С. ТЮЛЮКИН.

Тарбагатайн аймаг.

ПИВЫН ШЭНЭ ЗАВОД

Гусиноозёрск хотодо пивзавод нээгдэбэ. "Гусиноозёрск" шахтын, "Востоксиб" акционернэ бүдгэмэй хүсөөр баригдаа. Словакиин түрүү тех хэрэглэн, үйлэбэрилдэг шанаарайнгаа талаар С. Петербургынхиаа дутуугу Ушарын гэхэдэ, Галууга сээр уһан һайн шанартай буйлуулахада, ехэ тааруу Словакиин мэргэжэлтэ тосол Шэнэ үйлэбэрин хэмжээ литр болодог. "Шахтёрское" нэрэ үгтэнхэй.

С. ДАМДА

Магазинууднаа болон хилээмэнэй киоскунууднаа муу шанартай - досоого түүхэй гү, газаа талаана муухай, үгы хаа, хөөбэри шэнги хүнгэн шэгнүүртэй хилээмэ бидэнэй олонхимнай нэгэшьедахин бэшэ абанан байгаа ёһотой. Хилээмэ бахилээмэ-бүүлхын зүйлнүүдыг үйлэдбэрийдэг хотымнай гол

Хилээмэ баридаг бүхы предпрятинууд мүнөө үедэ олон бэрхэшээлнүүдтэй ушарна. Энээнһээ уламжалан, түбхын түрүүн хүн зониие хилээмээр хангалга таһалдуулагдана. Гурилай дуталга хилээмэнэй үйлэдбэрийдэ ехэ нүлөө үзүүлнэ. Энэ шалтагаанһаа акционернэ

нялдагар хилээмэ хүн зондоо наймаалха ушарнууд үзэгдэһэн байха юм.

Республика доторнай "Дока-хлеб" гэхэ мэтын мини-пекарнинуудай олошоронинь бүгэдэндэ мэдээжэ. Улаан-Үдэдэ байгуулагдаһан хилээмэнэй бага үйлэдбэриие дэмжэхэ талаар республиканска бүлгэмэй тоодо иимэ 39 предпрятини ороно. Жэлэй туршада шалгагдаһан тэдэнэй продукцин горитой хубинь муу шанартай гэжэ элирүүлэгдэһэн байна. Энээнэй шалтагаанууд - үйлэдбэриин технологи баримталагданагүй, зохио хиналта хэгээнэгүй, олонхи предпрятинуудата мэргэжэлтэд үсөөдэнэ.

Хилээмэ баридаг бага предпрятинуудай олон болоһон ушар юрэнхы дээрээ найшаалтай, юуб гэхэдэ, хотымнай хүн зон эдеэ хоолой гол зүйл болохо хилээмээр лаб хангагдана гэшэ. Зүгөөр тэдэнэй үйлэдбэрилһэн хилээмэ-бүүлхын продукциин ехэнхидэ муу шанартай байдагынь голхоролтой. Шалгалтануудай дүнгүүдыг хараадаа абажа, хотымнай хилээмэ баридаг томо-томо заводууд болон мини-пекарнинууд хүн зондоо иматгал хайн шанартай хилээмэ дурадхаха тухай асуудалда ёһотой анхарал хандуулха хэн ха гээд ханагдана.

Т. ШУРЫГИНА,
республикын худалдаа наймаанай гүрэнэй инспекциин управлениин начальнигай орлогшо.

ДУРАДХАЛ

НАНАЛАА ТАБИХА

Хурамхаанай аймаг хадаа манай Буряад Республикын эгээн хойто захын захиргаанай газарнуудай нэгэн болоно гэшэ. Эндэ үсөөн тоото арадуудай - эвенкнүүдэй сомоной хоёр совет бии юм. Зүблэлтэ засагай тогтохоһоо эхилжэ, бэын элүүрье хамгаалха талаар хүдэлмэриин хэды эмхидхэн ябуулагдаашье наа, сагай эрилтэнүүдтэ харюусамаар юмэн хэгдээгүйл ха гээд хэлэхэдэ, нэгэшье алдуу болохогүй. Энээн тухай илангана хүүлэй зургаа-долоон жэлэй хугасаа соо хэлэгдэе, саархан дээрэ бэшгэдэе. Теэд хараалагданаһан бэлүүлэгдэхэ гэшэнь мүнөө сагта хомор болонхой ааб даа.

Мүнөө манай Буряад Республикын Президентээр хүдэлжэ байһан Леонид Васильевич Потанов, республикын правительствын түрүүлэгшын орлогшо Лидия Чимитовна Нимаева, Буряад Республикын Арадай Хуралай депутат Дарима Доржиевна Сундарон гэгшэ Баргажанай дээдэ голой хүдөө хууриинуудаар ябажа, зонтой уулзахадаа, Хурамхаанай аймагай түб тосхондо сагай эрилтэдэ харюусама больницын байшан барюулха хэрэгтэ туһалхабди, мүнгэн зөөри номолуулхабди гэжэ найдуулаа бэлэй. Тэрэ гэнээр нилээд саг үнгэрбэ. Хэлсэгдэһэн, бэшгэдэһэн захиануудай дүүргэгдэхэ гэшэнь хүндэхэн бшуу.

Дэлгүүрэй экономикын манай ажабайдалда нэбгэрэн, хурдандаа орожо байха үедэ урдандаа нэгэтэшье дайрадаагүй хүндэ асуудалнууд хүн зоной урда табигдана.

Тэрэниие зүбөөр шийдхэхэ, арсалдаа зүршээдөөгүйгөөр бэлүүлхэ гэшэ бэлэн бэшэ. Гурбан жэлэй саада тээ хүсэ шадалтай байһан барилгын "Бурятмелиорация" нэгэдэлэй 1010-дахи нүүдэл-оньһожоруулагдамал колонно, ажауудалай хэрэглэмжэ хангалгын комбинат, барилгын материалнуудай уасток гэхэ мэтын эмхи зургаанууд нилээд мэдээжэ байһан гэшэ ааб даа. Мүнөө эдэнэрнай үгы болгодоо шахуу гэшэ. Дурсагдаһан эдэ эмхинүүдэй Хурамхаан тосхондо түбхинэжэ байһан конторо болон үйлэдбэриин газарнуудын хирпиисээр баригдана, ордон мэтэ гэрнүүд лэ байһан ааб даа. Мүнөө тэдэ байранууд орхигдожо хаягданхай. Үүдэ, сонхошөгүй

болосонхой, эзэгүй, онгойжо байгша. Эдэ бүгэдыг харахада, тон лэ харамтай. Зоной, гүрэн түрын мүнгөөр бодхоогдоһон иимэ гоё байшангууд юундэ орхигдохо болоноб?! Тиэхэтэй хамта, аймагай больницын хуушарһан байшаниие харахада, хүнэй сэдхэхдэ аягүй бодол түрүүлнэ.

1995 ондо газарай хүдэлхэдэ, үшөө Эсэгэ ороно хамгаалгын Агууехэ дайнай болохын урда тээ толлогдоһон больницын байшангай хирургын таһагай хоёр таһалгын ханын модон хуха буужа, доошоо нахишоо. Мүнөө тэндэнь тулга табигдаа байна. Иимэ байдалтай эбсэнээр гү? Үгыл ааб даа! Больницын ахамад врач Дандар Ринчинович Цыренов хэмжээ абаа болоно. Мүнгэ зөөриггүйгөөр тэрэниие заһабарилжархихань хүндэ.

Эдэ мэтын юмэнүүдыг хараад, алишье талаһаань сэгнэжэ үзөөд байхада, мүнөө аймагай өөһэдэгөө хүтэлбэрилгын захиргаанай гулваа районы захиргаанай түбхинэн дабхар байшаниие аймагай больницада дамжуулаа һаань, хайн байха бэлэй. Юуб гэхэдэ, ухаатай, холын хараатай засаг ерээдүй тухайгаа бодомжолходоо, хүн зонойнгоо элүүр энхэ байдал тухай эгээн түрүүн ханалаа табиха ёһотой бэшэ аал?

Захиргаанай гурбан дабхар байшан хадаа 30-40 таһалгануудтай, ехэ залтай. Тэдэниие зүбөөр хэрэглэбэл, хурамхаанархин урган ябаа үетэнэйгөө бэын элүүрье бодотойор хамгаалха аргатай болохо байна.

Аймагай захиргаанай байшан соо мүнөө байһан эмхи зургаануудта Хурамхаан тосхон соо орхигдоод байһан хуушанай конторонуудай байрануудыг хэрэглэхыень үгэхэдэ, алдуу болохогүй.

Хэрбээ энэ байшаниие бэын элүүрье хамгаалгын аймагай эмхи зургаанай мэдэлдэ үгөө наа, тэрэнтэй зэргэлээд байһан (мүнөө ходо шахуу хоһон) буудалай гэрыг баһал үгэхэ хэрэгтэй.

Аймагай өөһэдэгөө хүтэлбэрилгын захиргаанай гулваае хунгаха хунгалта үнгэрэгдэбэ гэшэ ааб даа. Шэнээр хунгагдана тушаалтад дурсагдаһан энэ асуудалаар хэмжээ абаха бэээ гээд найдая!

Г. БАДМАЕВ,
манай корр.

ХАНГАЛГА ЯМАР БЭ?

ХИЛЭЭМЭНЭЙ ШАНАРЫЕ ШАЛГАХАДА...

предпрятинууднаа - "Хлеб Улан-Удэ", "Хлеб", "Тарян" бүлгэмүүдһээ муу шанартай хилээмэн худалдаа наймаанай эмхинүүдтэ ороһоор.

Манай инспекциин жэлэй эхинһээ үнгэргэһэн олон шалгалтанууд энэ баримтыг гэршэлнэ. Жэшээлэн хэлэбэл, жэлэй хугасаада "Хлеб" бүлгэмэй 15,5 тонно хилээмэнэй продукци шалгагдажа, 14 шахуу процентнь наймаанһаа хуряагдаа. "Хлеб Улан-Удэ", "Тарян" бүлгэмүүдэй шалгагдаһан продукциин тус тусань 18,8 ба 18 процентнь мүн лэ наймаанһаа абтаһан байха юм. Энээнһээ гадна наймаанай эмхинүүдһээ иимэ продукци хөөргэн тушааха ушарнууд олон байгаа. Хотын хэдэн магазин 12 тонно хилээмэ дээрэ дурдагдаһан предпрятинуудта хөөргэн бусаагаа гэжэ тэмдэглэлтэй.

"Хлеб" бүлгэм үйлэдбэриингөө оройдоол 54 процент хүсые хэрэглэнэ. Нэгэ харын туршада эндэ 15-16 дахин үйлэдбэри зогсоогдожо, хэргээгдэнэ. Энэ ушарһаа үйлэдбэрилэгдэһэн хилээмэнэй шанарай муу байхань гайхалгүй.

"Хлеб Улан-Удэ" бүлгэмэйхид баһал иимэрхүү байдалтай. Тус предпрятини хилээмэнэй болон бүүлхын зүйлнүүдэй цехүүдтэ үйлэдбэри хэдэн үдэрөөр зогсоогдоһон байха юм. Акционернэ "Тарян" бүлгэмдэ үйлэдбэриин 40-45 процент хүсэн хэрэглэгдэжэ, түүхэй эдэй дуталдаһанһаа хилээмэ үйлэдбэрилгын нэгэл лини ашаглагдана.

Олонхи ушарта хилээмэ баридаг предпрятинуудтон муу шанарай гурил үйлэдбэрийдэ хэрэглэнэ. Шалгагдаагүй гурил хэрэглэгдэжэ, Улаан-Удэ хотодо таагүй үнэртэй, досоогоо түүхэй.

ЯПОНДО компьютернууд хүдөө нютагуудаар хэрэглэгдэдэг болохоор хараалагдана. Ушарын юуб гэхэдэ, "Фудзицу" компани "Агрипауа" гэнэн фермертэ зорюулагдаһан программатай зуугаад мянган

КОМПЬЮТЕРНУУД - ХУДӨӨ АЖАХЫДА

компьютернуудыг дэлгүүртэ "гаргахаяа" байна. Мүнөөдээрээ 3,5 миллион фермерэй 1 процентнь компютераар хангаданхай. Гадна "Фудзицу" гүрэнэй болон бүхэдэлхэйн ажыхын үйлэдбэринүүдэй сэнгүүдыг, нютагуудай сагай уларил болон ямар нэмэлтэ тэрээл хэрэглэхэ тухай мэдээсэлнүүдыг "Интернет" гэнэн каналаар дамжуулхаяа түхөөрнэ. Тиимэһээ шэнэ компьютернуудыг фермернүүд олоор худалдан абаха гэжэ "Фудзицу" найдаһа.

НЮТАГТАА АЛДАРШАНХАЙ

Владимир Николаевич Столяровые нютагтань танихагүй хүнүүд үгы юм. Тэрэ түрэл Гүндынгэ совхоздо ямар ажал хээгүйб даа. Алишье хүдэлмэри даалгажа үгэхэдэ, нэрэтэй түрэтэйгөөр дүүргээд лэ байха.

Үнгэрһэн жэлэй тэжээл бэлэдхэхэ, ургаса хуряаха халуун кампани соо гараа дэлгээд, миин хуугаагүй. Өөртөнх даалгагдажа үгтэһэн трактортаа косилка шагтагалжа, үхибүүдээрээ үбһэндэ гараад, 500 гаран центнер үбһэ бэлэдхэжэ, Гүндын хүдөө ажыхын кооперативта тушааһан байна. Эдэнэрэй ноосэлһэн үбһэн хайн шанартайгаар тушаагдаа.

Иимэ урагшаа ханаатай хүнүүдэй аша туһаар ажыхымнай үйлэдбэринь яһала урагшатайгаар эрхилэгдэнэ. Владимир Николаевич кооперативтаа туһа ходо хүргэжэ байдаг хүн. Ажахынгаа захиргаанай зүгһөө тэрээндэ, мүн гэр бүлэдэнь баяр баясхалан хүргэнэб, - гэжэ Гүндын хүдөө ажыхын кооперативтай түрүүлэгшэ А. Ц. Жамсүев намда хэлээ хэн.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: В. Н. Столяров. Яруунын аймаг.

АЗИ ТҮБИДЭ ЭНХЭ ТАЙБАН БАЙДАЛ МАНДУУЛХЫН ТҮЛӨӨ

Азиин Буддын шажантанай энхэ тайбанай бага хуралай (АБКМ) хүдэлмэриин зүблөөн октябрийн 24-28-да Япондо боложо, хамба лама Дамба Аюшеев түрүүтэй Россин Федерациин Буддын шажантанай түбэй захиргаанай (ЦДУБ) делегаци хабаадаба. РФ-гэй ЦДУБ АБКМ-эй Россидахи үндэһэн түбьнь болодог юм. Азиин энхэ тайбанай бага хуралда Монголой, Японой, Индун, Бангладешэй, Шри Ланкагай болон бусад оронуудай буддын шажантанай эмхи зургаанууд ородог. Штаб-байрань Улаан-Баатарта оршодог юм. Уласхоорондын тус эмхи зургаан урда тээнэ эб найрамдал сахиха талаар эдэбхитэй хүдэлмэри ябуулжа, ядерна зэбсэгдэлгэрүүлэгдэ эсэргүү амгалан ёһоной үүсхэлнүүдыг гаргадаг һан. Теэд эдэ бүхы ажал ябуулгыг гол түлэб Советскэ Союзай ЦДУБ мүнгөөр хангажа, СССР-эй улас түрын хүтэлбэри дэмжэлгэ үзүүлдэг байгаа. Россин болон Монголой экономикын дорой байдалда орошоод байһан ушарһаа тус эмхи зургаан мүнөө үедэ бодото дээрээ хүдэлнэгүй.

АБКМ-эй Япондохи үндэһэн түбэй Токио, Киото хотонуудта эмхидхэһэн зүблөөн дээрэ үгэ хэлэһэн бүхы делегацинуудай түлөөлэгшэд эб найрамдал хамгаалхын, ядерна зэбсэгүүдыг хуряахын түлөө тэмсэлдэ АБКМ-эй урда тээнэ дүүргэһэн шухала түргыг тэмдэглээ. Энэ тэмсэлэй удха шанар мүнөөшье буураагүй. Оундэб гэхэдэ, ядерна дайнай аюул тохөөдолоһоор заңдаа. Франци, Китад ядерна туршалгануудыг үргэлжэлүүлһээр. Тийгээдшье эдэ туршалганууд Азиин, Номгон далайн оршондо хэгдэнэ ха юм. "Гурбадахи дэлхэйн" улам үгыржэ байхатой сасуу, бүхы дэлхэй дээрэ буу зэбсэг үйлэдбэрилгэ ба худалдалга дээшэлжэ, нютагай эмжээнэй дайнууд хүжэрһөөр. Тиимэһээ хабаадагша делегацинууд АБКМ-эй ажал ябуулгыг эдэбхижүүлжэ, материална ба мүнгэн сангайн байдалыг бэхижүүлхэ хэрэгтэй гэнэн тобшолол эзэ.

Хамба лама Дамба Аюшеев үгэ хэлэхэдэ, Россин экономика шүр байдал, буддын шажанай нэргэлтэ, Россин ЦДУБ-ай хүдэлмэриин түсэбүүд тухай хөөрбэ. Дэлхэй дээрэ эб найрамдал сахиха зорилготой тон шухала ажал ябуулга бэлүүлэгдэ буддын шажанай уласхоорондын эмхи зургаан боложо тодорһон АБКМ-ые эрэ зандан үлөөхэ гэнэн ханалыг хамба лама дэмжэһэн байна. Хүн болбол тэмсэлэй ба хүсэрхэлгын түлөө бэлшэ, харин эб найрамдалай, нигүүлэхы сэдхэлэй түлөө түрэдэг гэжэ Бурхан агша айлдаһан байдаг, - гэжэ хамба лама тэмдэглээ.

АБКМ-эй зүблөөндэ хабаадагшад "Дайе зайсуулан, эб найрамдал сахиха тангариг үгэһэн Азиин буддын шажантанай уулзалга" гэнэн резолюци абаба. Ядерна зэбсэг үйлэдбэрилхэ, туршаха, дэлгэрүүлхэ ба хадагалха ябадалнуудта эсэргүүсэхэ, буу зэбсэгүүдыг үйлэдбэрилгэдэ гаргашалагдадаг мүнгэ зөөриие хуряагаад, үлэн айд ба үгырэл ядаралыг усадхаха хэрэгтэ шэгүүлхэ талаар эбхи түгэс хэмжээ ябуулгануудыг бэлүүлхэ шухала гэжэ тогтоол дотор тэмдэглэгдээ. Ази түбиин оронуудай газарһаа хариин сэрэгэй газарнуудыг гаргаха тухай эрилтэнүүд табигдаа.

Хойто ба Урда Корейнүүдыг амгалан ёһоор нэгэдүүлхэ үсэлэнгүүд элирхэйлэгдээ. Тэрэшэлэн Азида буу зэбсэг, яморолгүйгөөр энхэ тайбаниие мандуулхын тула буддын шажанай үл болбосоролыг эндэхи орон нютагуудта дэлгэрүүлхэ шухала байшаниие тэмдэглээ.

Зүблөөндэ хабаадагшад япон буддын шажантанай хамта энхэ тайбанай түлөө Токиогой ба Киотын сүмэнүүдтэ мүргэл шалгануудыг бүтээгээ.

АБКМ-эй Генеральна конференциин ерэхэ жэлэй август нарада Улаан-Баатарта үнгэрэхэ гэнэн шийдхэбэри абаба.

Россин ЦДУБ-ай делегациин зүблөөндэ хабаадалга "Бурят-Вия-траст" компаниин мүнгөөр хангагдаа.

Борис ДОНДКОВ,
хамба ламын референт.

Үнэр баян түрэл хэлэмнай

hУУРИ hЭЛГҮҮЛДЭГ АРГА

БУРЯАД ХЭЛЭН гэшээ ород хэлэнд орходоо үгнүүдэй тогтомог хууритай байдагараа илгардаг гэнэн жама ёһон үшпнэй элирүүлэгдэнхэй. Жэшэнь, нэрлүүлэгшэ заабол хэлэгшын урда тэнь, харин хэлэгшэ мэдүүлэлэй түгэхэдэ, элирхэйлэгшэ заагагүй нэрэ үгнүүдөө урда тээ, нэмэлтэ болбол хэлэгшын урда тээ байдаг тогтомог хууритай юм.

Гэбэшье уран шүлэгшэднэй энэ жама ёһые зориута "эбдэжэ", шүлэгшынгөө хэлье уран хурса болгодог заншалтай.

Жэшэнь, аха үеын поэт Цэдэн Галсанов деепричастие мурэй һүүлдэ гаргажа, юумэнэй, тэмдэгэй нэрэтэй адли рифмэ хэрэглэхэ арга үргэнөөр хэрэглэдэг бэлэй. Тийхэдэе али нэгэн үгые тобойлгон харуулха гэнэн зорилготой байгаа. "Шүлэг дотор үгэ бүхэн гэрэлтэн гаража, дуулан байха ёһотой" гэжэ поэзнай хэлэдэг хэн.

Шүлэгүүднэнь нэгэ жэшээ һабагшалаа. Эршэтэ долгинош аялга солгөөн, Инагайм дурье нэмээнэ өөгшөөн, Минингээ аялгы, Байкалай долгөөн, Мүнгэнхэн нюргандаа абаашыш, хөөршөөн.

Эндэ поэт "өөгшөөн, хөөршөөн" гэнэн деепричастинуудые заншалта хууриһаань "ходоро" татан абажа, мурэй һүүлдэ абаашаад, "солгөөн, долгөөн" гэнэн нэрэ үгнүүдтэй рифмэлэ.

Үшөө нэгэ тэмдэглэмээр зүйл гэхэдэ, Цэдэн Галсанович "Байкал" гэжэ ородшолон бэшлэ. Дашарамдуулан хэлэбэл, сууга поэзнай заримдаа литературна хэлэндэ өхөөр ороогүй ород үгнүүдые рифмэдэ наарамгаа хэрэглэжэрхидэг байһан юм. Жэшээ:

Мэдэгмаашын ерэхэдэ,
Булта тойрон хашаалаад,
Арбан тээһэнь шүүржэ,
Альган дээрэе качалаа.

Ц.Галсанов болон гушаад онуудай бусад поэзүүдэй энэ шэнэ аргыень хойто үеын уран шүлэгшэд эдэбхитэйгээр дэмжэжэ, шүлэг зохёолдоо үргэнөөр хэрэглэдэг юм.

Жэшэнь, Д. Жалсараев Юхан Смууда зориулһан шүлэгтөө илгэжэ бэшэ:

Балтикын долгиң
үлгэдөө шамайе багадашн,
Балшар намайе
үлгэн тала үлгэдөө...
Шиний нюдэнэй
сэнхир хүүхэн шэрүүбтэр—
Шэнгээ хаш даа
дошхон далайн шуурган.
Миний нюурай
елэн хара болотор
Мүлжэ гараа
талын һалхи бордоһон.

Эдэһнээ харахада, Дамба Зодбич нэрлүүлэгшын гү, али нэмэлтын бүлэгүүдые мурэй һүүлдэ абаашан тобойлгоно.

Н. Дамдинов үгын хуури нэлгүүхэ аргые угаа шадамараар хэрэглэдэг. Жэшээлбэл:

Хажуудамни—сэгээн тэрэнгээр сэгсгээд,
Хамар дабаанай хүтэл байсаар хаятажа,
Бабушкин хото бодоно, унлартажа,
Байгал тээшэ хүдэр үбсүүтэе сэлээд.

Эндэ "унлартажа", "сэлээд" гэнэн деепричастинууд мурэй һүүлдэ гаргагдажа, Хамар дабаанай хойморто түбхишэһэн социалист хотын омогорхомо дүрэ байгуулаа.

Инаг дуран тухай поэздэй найрууһан шүлэгтэ инверсии шадамараар хэрэглэһэннэнь эзэлүүдгүй һанагдаха юм:

Жэлиүүд ошохол, долгиң мэтээр нэбшэжэ...
Жэгүүртэ дурье хожомын одоол үзэхэн.
Анхан тэрэ үдэрнүүд тухайгаа шэбшэжэ,
Айлтагүйгөөр сэгнэлтэнь үгэхэн—
Айдар залуугай зүүдэн бэлэй даа гэхын.

Эндэ долгиң мэтээр нэбшэжэ гэнэн үгнүүд "ошохол" гэнэн метафорын һүүдээр табигдахадаа, бусалтагүй түргөөр үнэржэ байһан жэлиүүдэй тон уран хурса образ гаргаадхина.

А. ШАГАДРОВ,
буряад хэлэ шэнжэлэгшэ.

Юрий Гагарин эгээ түрүүн арада хүрэхэ гэнэн зорилго урдаа табихан байгаа. Зүгөөр тэрэнээ бэлүүлжэ шадангүй, 1968 ондо авиационно усалда орожо, наһа бараһан юм. Гэбэшье тэрэнэй замбуулинда нийдэхэ зам нээһэнэнь ашаар американ астронавтууд Н. Армстронг болон Э. Олдрин гэгшэд арада хүрэхэ шадаһан

НАРА ШЭНЖЭЛГЭ

байна. Тэдэнэй буулгагдааг модуль 1969 оной июлинь 21-дэ нара дээрэ буужа, астронавтууд тэрэн сооһоо гаража, нарын шулуу, шорой суглууһан, мүн тэндэ научна приборнуудые тодохон юм. 1971 ондо хоёр нийдэлгэ хэгдэжэ, модульнууд нарада

БУДДЫН ШАЖАНАЙ ҮГ ГАРБАЛ

БУДДЫН ШАЖАН Энэдхэгһээ гарбалтай. Гэбэшье энэ тэндэхи узуур зоной шажан бэшэ юм. Эртэ урда сагта австралоидно-негроидно расада хабаатай, хара арһатай, буржагар үһэтэй, үргэн хамартай, зузаан уралтай хүнүүдэй эндэ хуудаг байтарын, Иран тээһээ арийска уг гарбалтай зон ерэхэ хуурижаад, тэдэнэй дунда ведическэ шажан манай ээрын урдахи 2-дохи мянган жэлэй һүүл ба 1-дэхи мянган жэлэй эхиндэ дэлгэрһэн юм. Ведэнүүд гэжэ эртэ урдын энэдхэг литературын элдэб дурасхалта зохёолнуудһаа энэ шажан тухай мэдэгдэнэ. Мүнөө Энэдхэгтэ эгээл үргэнөөр дэлгэрэнги индуизм гэжэ шажан тэрэ ведэнүүдһээ эхи абаһан байна. Байгааһин хүсэнүүдые бурхан болгон тахилга ведическэ шажанай онсо шэнжэнь болоно. Агни (галай бурхан), Индра (агаар, хура бороо болон аадарай), Сурья (наранай), Варуна (тэнгэрийн), Сома (нарын болон ногтоодог унданай), Аритра (ган гасуурай) бурхадые тахидаг байгаа.

Манай ээрын урда тээхи 1-дэхи мянган жэлдэ арийска угсаатанай шүтэдэг тэрэ ведическэ шажанинь узуур зоной мүргэлнүүдтэй нийлэлдэн, брахманизм боложо хүгжөөд, энэнь Энэдхэгтэй гол шажан болохо индуизмын хоёрдохи шатань болоһон юм. Дээдэ бурхадын Брахма, Вишну ба Шива болоно.

Хүн гэшээ наһа барахадаа, мур улагүй үгы болошодоггүй, харин хүнэһэнийнь үхэһэн бэһэнь гаража, ондоо хүн (үгышые һаа амитан, ургамал) боложо түрэдэг гэнэн, хожомын буддын шажанайшые абаһан үзэл брахманизмын үедэ үндэһэлэгдэһэн байна.

Эртэ урдын Энэдхэгтэй арийска гарбалта зон үндэр соёлтой, бэшгэй хэлэтэй арад байжа, тэрэн хоёр янзын гэхэ гү, али ведийскэ хэлэн ба санскрит (самгарди) хэлэнүүд байһан юм. Тийн Энэдхэгһээ гарбалтай шажануудай гол шухала ойлгосонууд болохо карма, дхарма, сансара, нирваан гэхэ мэтэнүүд санскрит хэлэн дээрэ нэрлэгдэһэн байна.

Карма гэшэнь энэ наһандаа, мүн урда түрэдөө хүнэй хэһэн буян нүгэл хоёрой хамтань гэхэ гү, али сагаан, хара үйлэнүүдэйн үри болоно. Хүнэй һайн гү, али муу түрэдэ түрэхэнь энэ кармаһаань (үйлын үриһөөнь) дулдыдадаг.

Тэрэ сагта Энэдхэгтэй хүн зон элдэб кастанууд (өөрын онсо эрхэтэй, гурим журамтай ехэ бүлэгүүд) болон хубаарһан байгаа. Эгээн дээдэ кастадань брахманууд (брахманизмын номнолошод), газар эзэмдэгшэд, сэрэгтэй ноёд ородог; тэрэһнээ доошоо худалдаа наймаашадай бүлэг, тийгээд газар элдүүрилдэг жэжэ эздэ, харин доодо таладань газаргүйшүүлэй, зарасанарай каста байгаа. Тэдээн сооһоо эгээл эрхэгүй, дарлагданги бүлэгын хадаа ойронь хүрэхэ болохогүй (каста неприкасаемых) зон байһан.

Тийн кармая (үйлынгөө үриие) һайжаруулхын тулада брахмануудай үгэ заабари соо ябаха, каста бүхэнэй дхармые (тус бүлэгтэ заяагдаһан ёһо гуримые) тон наринаар сахин хууха ёһотой байгаа. Тийгэжэ зүб мүрөөр хуубал, хүнэй карма

шэнээр түрэхэ бүринь һайжара һайжарһаар эсэсэй эсэстэ хамагые байгуулагша Брахма бурхантай нийлээдхэ заяатай гэдэг хэн ха. Харин дхармые (буряадаар "дармашье" гэдэг) эбдэһэн хүн муу түрэлтэй байха гэдэг байһан.

Манай ээрын урдахи V-VI зуунай үеэр джайнуудай болон буддын гэжэ иимэ хоёр шажан брахманизмһаа халаатан бүрилдэһэн байна. Джайнуудай шажан шүтэгшэд брахманизмын үнгэрмэ олон ёһолонуудынь сахидаггүй, энэ дан үлүүсэ ухаатаһан шажан гэжэ харадаг, тийгээд ведэнүүдые хэрэгтэй юумэн бэшэ гэжэ тоолодог, гадна өөрынгөө зэргэдэ бүхы кастануудай эрэгтэй, эмэгтэй хүнүүдэй ороходонь хамаагүй болгоһон байна.

Джайнизм хадаа хүнэй хүнэһэн мүнхэ, тийн элдэб түрэлөө оложо мүнхэдэдэг, ямар түрэлөө олохонь кармаһаань дулдыдадаг гэнэн үзэлые мүн лэ баримтадаг байха юм. Энэ шажанда мүнөө Энэдхэгтэй 3 миллион хүн шүтэдэг. Джайнууд хадаа ажабайдалдаа бурхантай заяаһан дүримүүдые шангаар сахижа, кармая һайжаруулан, оло дахин түрэлгэһөө гэхэ гү, али сансарһаа сүлөөржэ, нирваан болохо гэнэн зорилго табидаг.

Тэдэ дүримүүдэйн дунда ахимса гэхэ гү, али амиды амитадаг хоро хүрэгжэгүй гэнэн ёһон ехээр сахидадаг. Тиймэһээ олон жэжэ амитадые, хорхой шумуулуудые хюдахаһаа түбэгшөөжэ, тэдэнэр газар ажал эрхиддэггүй байха юм.

Манай ээрын урдахи V-VI зуун жэлэй үеэр тэрэ джайнизм гэшэтэй нэгэн зэргэ Энэдхэгтэ буддын шажан мүнхэдэһэн юм. Энэмнай саашадаа айхабтар ехээр хүгжэжэ, мүнөө хадаа христиан болон лалын (мусульман) шажантай хамта дэлхэйн гурбан ехэ шажанай нэгэн болонхой.

Мүнөө Энэдхэгтэй 700 гаран миллион зоной наяд гаран процентнь индуизмые шүтэдэг. Энэнь гурбан мянган жэлэй саана мүнхэдэһэн ведическэ шажанай, брахманизмын саашанхи үргэлжэлэлын байжа, манай ээрын нэгдэхэи мянган жэлдэ бүрилдэһэн. Энэ шажанай үндэһэнийнь хадаа мүн лэ сансар гэхэ гү, али хүнэй шэнэ түрэлөө оложо түрэдэгтэ этигэдэг ябадал болоно.

Вишну, Шива гэжэ дээдэ бурхадта ёһотой хүгэдэн, һайн ябадалтай байгаа һаань, хүнэй кармань (үйлын үринь) һайн байжа, хүн һайн түрэлөө олодог гэжэ хургадаг. Индуизм хүнэй урда 4 гол зорилго табидаг: дхарма - шажанай, гэр булын, олонийтын ёһо дүримүүдые сахила, артка - зөөри хогшол суглуулжа, зүбөөр элдэлгэ; карма - инаг дуран болон бусад мэдэрэл, эрмэлзэлнүүдые хангалга, мокшо - шэнэ түрэлөө ололгын гэнжэһээ сүлөөрэлгэ.

Буддын шажан гэшээ Энэдхэгтэ манай ээрын табан зуун жэлэй эхин хүрэтэр ехээр дэлгэрһэн байгаа. Тийгэһээр байтараа индуизмтай нийлээдэһэн, харин Түбэй болон Зүүн-Урда Азийн, Алас-Дурна зүгтэй оронуудта, тэрэ тоодо Түбэд, Монгол, Буряад оронуудта угаа ехээр дэлгэрһэн гэшээ.

Ш. ЛУБСАНОВ

ВЕРТОЛЁТ

Америкэ нүүжэ ошоһон ород инженер Игорь Сикорский (1889-1972) 1939 ондо мүнөө үеын түрүүшын вертолёт ухаалһан юм. Тэрэн дээрээ томо винтэй, мүн һүүл таладаа жэжэхэн пропеллертэй хэн.

Энэ вертолёдын сэхэ дээшээ дэгдэжэ, буужа шадаха, ямаршые шэглэлээр нийдэхэ, мүн агаарта тогтошоод байжа шадаха байгаа.

буулгагдаа. 1972 ондо баһа хоёр нийдэлгэ хэгдэ. 1970 болон 1973 онуудта СССР жолоошодгүй онгосонуудые нарада буулгаа хэн, нара дээрэхине шэнжэлхын тулада "луноход" гэжэ аппарат онгосонуудһаа буулгагдаһан байгаа.

ЯГ-ТАГ БҮТҮҮЛЖЭРХИХЭН НИМГЭН САН ТҮМЭР БААНХА СОО ЭДЕЭ ХООЛ ХАДАГАЛХА АРГА

Түрүүн англичанин Петер Дюран ухаалһан байна. Нэгэ компани патент (нээлтые хэрэглэхэ эрхэ бэшгэ) худалдажа абаад, 1811 ондо консервын завод нээһэн юм. 1830 онһоо Лондондо консервэнүүд худалдагдадаг

КОНСЕРВЭ

болоо хэн. 1824 ондо Арктикын гүн руу зорихон нэгэ экспедици шарһан тугалай мяханай консервэнүүдые абажа ябаһан байгаа. 114 жэл үнгэрһэн хойно эрдэмтэдэй нэгэ баанхынь нээжэ үзэхэдэнь, тэр мяханийнь тон һайн зандэ байгаа хэн ха.

ГАЗАРАЙ ТАТАСЫЕ ДАБАЛГА

XVII зуун жэлдэ Английн эрдэмтэн Исаак Ньютон (1642-1727) замбуулин руу юумэ эльгээжэ болохо тухай анха түрүүн хэлэһэн юм.

Хоёр зуун жэл үнгэрһэн хойно ородой хургуулин багш Константин Циолковский газарай агаарһаа мултаржа ошохохы тулада ракетэ часай 40 мянга гаран километр хурданаар дабша ёһотой гэжэ тодорюулаа хэн. Хэдэн янзын шэнгэн түлишэ холиж шатаахадал, ракетые тиймэ түргэнөөр ябуулха эршэ хүсэн гара гэжэ тэрэ тогтооһон байна.

1926 ондо американец Роберт Годдара (1882-1945) шэнгэ түлишэтэ түрүүшын ракетэ дэгдүүлээ.

Немец инженер барон Вернер фон Браунай (1912-1977) ех оролдолгын ашаар замбуулинда нийдэлгэнүүд хэгдэдэг боло Дэлхэйн хоёрдохи дайнай үедэ тэрэ хэдэн ракетэ ухаалаа. Тэр тоодо "Фау-2" гэжэ ракетэнь секундын 1,6 километр түргэнөө дабшадаг байжа, 322 километр холо байһан юумэндэ сохилто хэж шадаха байгаа.

Дайнай һүүлээр фон Браун замбуулинай американ проей дээрэ ажаллаа. Тийн 1958 ондо "Юпитер" гэжэ системэ байгуулж тэрэн американ хэмэл одые замбуулинда гаргаһан юм.

(Струан Рейд болон Патриция Фара хоёрой англи хэлэн дээр бэшэһэн "Ухаалан зохёогшод" гэжэ номһоо эдэ үгүүлэлнүү абтаа)

УЛАСХООРОНДЫН ХУРАЛДААН

МОНГОЛШО эрдэмтэдэй уласхоорондын хуралдаанууд монгол туургата арадуудай хэлэ бэшэг, түүхэ домог, эрдэм ухаае шэнжэлхэ, нэргээхэ талаар ехэ үүргэ дүүргэдэг байна. Дэлхэйн олон оронуудай, тэрэ тоодо Россин, Хитадай, США-гай, Японой, Индин, Венгриин, Германиин, Финляндиин, Канадын, Великобританиин, Франциин ба бусад гүрэнүүдэй элитэ мэдээжэ монголшо эрдэмтэд эдэ хуралдаануудта хабаадажа, элдэб темэнүүдээр элидхэлнүүдые хэжэ, үгэ хэлэжэ, монгол арадай хэлэ бэшэг, түүхэ шэнжэлхэ хэрэгтэ ехэ хубитаяа оруулдаг юм.

Манай Буряад ороной эрдэмтэд эдэ хуралдаануудта эдэбхитэйгээр хабаадажа, гүнзэги удхатай элидхэлнүүдые хэжэ, дэлхэйн олон ороной эрдэмтэдые хонирхуулдаг. Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй докторнууд, профессорнууд Г. Д. Санжеев, Ц. Б. Цыдендамбаев, Л. Д. Шагдаров, И. Д. Буряев, У. Ж. Ш. Дондуков, Э. Р. Раднаев, Д. Д. Доржиев, В. И. Рассадин, Ц. Б. Будаев, Ш. Н. Р. Цыденжапов, түүхын эрдэмэй докторнууд Ш. Б. Чимитдоржиев, Д. Б. Улымжиев, Б. Б. Батуев, Г. Л. Санжиев, В. Б. Базаржапов болон бусад эдэ хуралдаанууд дээрэ элидхэлнүүдые хэлэн байна.

ГЭР БУЛЫН архивнаа абтаһан, 1976 ондо буулгагдһан фотоураг дээрэ (зүүн гарһаа): Буряад Республикын эрдэмтэд Ш. Н. Р. Цыденжапов, Л. Д. Шагдаров, Монголой мэдээжэ эрдэмтэд Ш. Цыдендамба, Б. Цырендаш, энэдхэг монголшо эрдэмтэн Р. Рахул, философийн эрдэмэй доктор, профессор Д. Д. Лубсанов гэгшэд хуралдаанай захбарлалгын үедэ хөөрөлдөжэ байна.

Буряадай эрдэмтэдэй шэнэ бүтээлнүүд

АГА БА АГЫНХИД ТУХАЙ ШЭНЖЭЛЭЛГЭ

ЭРДЭМЭЙ кандидат, Россин Федерацийн хургуулийн габыяата багша Кигмит Тумунович Тумунов "Агын буряадуудай түүхын хуряангы очерк" гэнэ ном 1988 ондо гаргаһан юм. Харин яшаг "Ага ба агынхид" гэнэ хоёрдохимын хэблэгдэбэ. Эдэниен Буряадай орой хэблэл түүхын эрдэмэй доктор А. Асалхановой редакци доро хэблэн гарга.

Түүрүүшын ном соо Агын буряадай түүхэ, байгаалин эрхэ байдал, агынхидай гарбал ба отог обогоор хубааралга, ажалан шүтөөниинь, ажахын, агнуури, даалда наймаан, алба татабаринууд, ралсал гэхэ мэтэн дэлгэрэнгүүгээр буулагдаһан байна.

Ага гэжэ үгын хаанаһаа гараһан хайн элдэб нанамжанууд байдаг. нүүс, түүрэг хэлэнүүдтэ адли үүлбэритэй үгэнүүд бии. Аха дүү Э. В. Мурзасветанай бэшэһэнэй ёһоор, энэ нэрэ "ага" гэнэ эвенк үгэһөө гараа гэрнэ. Тэрэн "зарим газартаа ой дотойшые хаа, эхэнхидэ тэгшэ тала амар" гэнэ удхатай үгэ юм ха. Тэрэ "туула" гэнэ хуушан монгол үгэһөө нааше гэхэ хүнүүд бии. Адагалиг, туула, Жэбхээһэн гэхэ мэтэ нэрэнүүдэй байбашье, Агада эгээл тиймэ үедэ түүсүүд гү, али түүрэгүүд хуугаа гэнэ үгэ имта үгы. Ага гэшэ үни холоһоо урдагай зоний хуушан ниотаг гэхэ Ж. Кигмитов бэшэһэн. Тэдэнэр үе-үе болоод үгэнишэ тийшэ нүүдэгшые хаа, Ага тагтаа ходо бусажа ерэдэг байгаа гэнэ.

Агын округой ниотаг - захиргаанай адал оло дахин хубилгагдһан юм. бэшэ тэрэ хорин мянган дүрбэлжэн километр нэгэ бага үлүү гү, али дугуу олодо байгаа. Энэмнай нилээд ехэ газар олоно. Жэшээлбэл, урданай Чечен-Тушай Республика 19,3 мянган километр гэхэ гү, али нхидтай адлишуу газар дайдатай таа. Агын тала гэшэ Онон мүнэнэй тала болохо Ага голые зубшан, зүүн туун тээшэ 100 километр хунаһан элд үргэн тала юм. Үндэринь - 600-900 гү. Гэбэшье Агын тойрог гол түлэб ариг газартай гэжэ энциклопедидэ орхойлогдодог. Урдань Ага бүхы тад ниотагуудай дунда малайнгаа тойрог нэгдэхэ хуури эздэдэг байгаа гэжэ автор бэшэһэн. Зүблэлтэ засагай үедэ газарын хахалагдажа, илангаяа үөнэй хэсүү байдалда малайнь тоо ой үсөөрнэ.

Гэбэшье юрэнхы дээрэ энэмнай үндэр буулануудтай, үргэн талагай, гүнзэги гүрэнүүдтэй эдлин хайхан ниотаг юм. Арбан табанай нарын толондо арбан найман наһам ханагдаа, бал эжымни түрэн гуламтага ниотагн ямар хайхам даа" гэжэ поэт дэмы бэшээгүй. Агада дала

мянга шахуу хүн ажаһуудаг. Тэдэнэй хахадһаа үлүүн буряадууд юм. Тийн нэгэ үедэ тэндэхи хургуулинуудта түрэлхи хэлэнэй газашалагдажа эхилээшые хаа, мүнөө Ага ниотаг буряад хэлэнэй гол гуламтануудай нэгэн гэжэ тоологдодог.

"Ага ба агынхид" гэжэ ном соо Зүблэлтэ засагай үедэ Агын Буряадай автономито округой яаж тогтонижон хүржэһэн түүхэ дэлгэрэнгүүгээр харуулагдана. "Агын аймаг ДВР-эй үедэ", "Буряад-Монголой АССР-эй Агын аймаг", "Округой бии бололго. Захиргаанайн бүридэл. Хүн зонийн", "Округой экономика байдла", "хургуулийн эрдэм хуралсалай хүгжэлтэ ба соёл болбосорол" гэнэ бүлэгүүдтэ агынхидай далаад жэлэй туршада али бүхы талаар туйлаһан ехэ амжалтанууд харуулагдана. Гэхэтэй хамта эдэ жэлнүүдтэ Агын буряадуудай ядарһан, зүдэрһэн тухайшые ниолтагүй хэлэгдэнэ.

Гадаадын болон сагаантанай булимтаралгын үедэ залуу хүбүүд Табхаевай сэрэгтэ баалалтаар татагдажа, ород, буряад зоний хоорондо ехэхэн химарал гараһан юм. Энээнэй эсэстэ 3000 хүн зонтой, табан номонтой, буряад болон ородуудһаа бүридэдэг байһан Онгосоной хушуун харингдажа, 200 хүнтэй нэгэл хушуун үлэһэн байгаа. Тэндэ оршодог Бэрсин дасан сүм хандаргагдажа, тэрэниие тойроод 70-аад хүнэй үхэһэн бэе олоһон байна. Тэрэ тоодо олон лама, эхэнэрнүүд, хүүгэд хороогошоһон байгаа. Энээнэй хүүгэд Агын аймагай ород болон буряад-монгол зоний хоорондохы хөмороо шалгахы тусхай комисси байгуулагдажа, тэрэндэ буряад, ород хүнүүд адли тоотойгоор оруулагдаа хэн. Тэрэнэй шийдхэбэрээр Табхайн Дугарай, тунамаршадийн ехэ зөөри хуряагдажа абтаа.

Тонолго дээрмэдэлгын, мүн сагаантан, улантанай зүгһөө саг үргэлжэ олон малай татагдажа байһанһаа ядарһан буряадууд Ара, Үбэр-Монгол руу тэрьедежэ ошоһон байгаа. Хожомын тэдэнэр эхэ ниотагаа ханажа, сэдхэл хүдэлгэмэ гунигтай дуунуудые зохёһон ха. Жэшээнь, "Хабтагай Агамнай холо бэшэ, хадань халхалаад холол шэнги" гэхэ мэтэ.

Саашадаа хамта бололгын ехэ хүлгөөн эхилжэ, олон хүнүүд адуу мал, эд зөөриһөө байха, дүтынгөө хүнүүдтэй хахасаха баатай болоһон ааб даа. Дасан дугангууд хандаргагдажа, эд зөөринь тоногдоһон, тэрэ үедэ Агын олон зон НКВД-гэй хүдэлмэрилэгшэдэй хэрзэги шэрүүниие бэе дээрэ үзэһэн бэлэй. Ямаршые гэм зэмгүй юрын ажалшад арадай дайсад, хариин гүрэнэй тагнуулашад, панмонголистнууд болон хүүдхэлшэд гэжэ хуурмагаар гэмнэгдэжэ,

тулиһан зобоһонийн хэлэшэгүй юм. Эдэ бүгэдые талаангаар гаталжа, ниотагаа бусажа ерэнэн үсөөхэн хүнүүдэй гэршэлгэнүүд ном соо тодорхойгоор үгтэнэ.

Дайнай шэрүүн жэлнүүдтэ агынхид Эхэ оройнгоо үмэнэ уялгаяа дүүргэн, олон хүбүүдэ алдаа. Харата муухай дайсаные илаһандаа баярлан, дайнай үедэ доройтоһон ажахыгаа нэргээгээд байтарынь, шэнэ ба боро газар хахалха, кукуруза ехээр ургуулаха гэнэ Хрущёвой үе эхилжэ, тон ехэ газарын хахалагдажа, мүнөө зариманиин хэрэгһээ гаргагдһанхай. Тэрэнэй хүүгэд хүгжэлтын тогтошоһон жэлнүүд эхилжэ, ажалажа олоогүй мүнэ ехээр абаха, туйлагдаагүй амжалтын түлөө орден шанда, элдэб ямба хүнгэлэлтэд хүртэхэ эрмэлзэл ехээр бии боложо, хуурмаг тоосоон, нюдэ бүрлэгхэ ябадал ехээр дэлгэрһэн байгаа. Хүн зоний абари зан захбайржа, үнэн сэхэ ажалай хүндэ бууража эхилэ хэн.

Эдэ мэтын элдэб доройтолгын зүйлнүүдтэй ушарбашье, агынхид шэнэдхэн хүгжэлгын үедэ яһала эбтэйгээр ороһон байгаа. Эндэ округой уг зоний - Агын буряадуудай габыяа ехэ. Тэдэнэрэй аха зоноо хүндэлдэг, тулиһан хүниие хайрладаг, туһалха гэжэ оролдодог, хүндэмүүшэ сэдхэлэнь ехэ удха шанартай байгаа гэжэ автор бэшэһэн.

Энэ талаар шажанай үүргэ ехэ. Тэрэниие мэдэрдэг округой захиргаанай шажаные нэргээлгэдэ ямар туһаламжа үзүүлжэ байһан тухайн хэлэгдэнэ.

Дэлгүүрэй харилсаанда оролгын үедэ Агын ажахын ямараар хубилжа байһан тухай хэлэгдэнэ. Малшадай абанан продукцияе байра дээрнэ промышленна аргаар болбосоруулан буйлуулха хэмжээнүүд абтана. Ангай арһаар хубсаһа оёхо мастерскойнууд нээгдэнэ, хитад барилгашадай туһаламжаар мяханай комбинат баригдаа, тоһоной завод шэнэлэгдэнэ. Ой модо болон ашагта малтамалнуудые олзотойгоор ашаглаха хэмжээнүүд абтана. Гэр байрын барилга хайнаар ябуулагдана. Аэропортын байшан баригдаа. Соёл болбосорол хүгжөөлгэдэ, элүүрые хамгаалгада анхарал хандуулагдана. Энэ ном соо 1990 он хүртэри байдал тухай хэлэгдэнэ. Гэтэр тэрэнһээ хойшо хуймаата жэлнүүд боложо, агынхидай байдалда баһал таагүй нүлөө үзүүлэе юм. Гэбэшье Россин Федерацийн бүрин эрхэтэ амьараа субьектн болоһон Агын Буряадай автономито округ хүн зоноо шанга шадалтай, улам болбосон байдалтай болгожо шадаха гэжэ найдахаар.

Л.ШАГДАРОВ, БИОН-ой хүдэлмэрилэгшэ.

АГААР ПОДУУШХА

Англиин инженер Кристофер Кокерель 1959 ондо агаар подуушха хууригай судна ухаалһан байна. Энэ юун бэ гэхэдэ, суднын корпусыень тойруулаад, эхэнэрэй юбкэ шэнги дороһоо хула юумэн байдаг. Палуба дээрэ тодхогдоһон олон вентилятор тэрэ "юбкэ" доогуур агаар бүлэжэ оруулдаг. "Юбкэ" тэрэ агаарыень газашань табингүй барижа, агаарай подуушха бии болгоно. Энээнэй ашаар судна уһан гү, али мульһэн дээгүүр нийдэн һагадүүлдэг юм.

Агаар подуушха дээрэ хуулагдаһан суднанууд 1968 онһоо эхилэн, Англи Франци хоёрой хоорондо саг үргэлжэ ябадаг болоһон байна.

ТОБШО НОНИН ГАЗАР ДОРОХИ УНАА

Метрополитен анха түрүүн Лондонго 1863 ондо нээгдэһэн юм. Энэ хадаа газар доогуур хүнүүдые шэрэдэг паровозтой түмэр зам байгаа:

1890 ондо мүн лэ Лондонго метрополитенгэ түрүүшын электрическэ лини нээгдэ хэн. Тэрэ лини Темзэ мүнэр доогуур гаржа, хотын урга хубишын хойто хубитайн холбоһон байна.

1868 ондо тэрэ Нью-Йоркго бии болоо. Тийгээд 1896 ондо Будапештгэ, 1898 ондо Визгэ, 1900 ондо Парижда бии болоһон түүхэтэй. Нүүлээрн тэрэ Магрид, Барселона, Афина, Стокгольм, Осло, Токио болон бусад хотонуудта нээгдэһэн.

СССР-тэ метро 1935 ондо Москвада нээгдэһэн. Харилсаа замай Нарком Кагановичай тэрэниие барилгада ехэ габыятай байһан хадань түрүүн метро тэрэнэй нэрэмжэтэ болгогдоһон байгаа.

УНАН ДОРО

Уһан доро ажалладаг хүнүүдтэ уһан айнабтар ехэ даралта үзүүлдэг юм. Уһанай даралга болон водолазуудай амилдаг агаарай даралга хоорондоо илгаатай байжа, энэнь тэдэнэй бэе махабдаг тон аюултай.

1819 ондо немец механик Август Зибэ гэгшэ уһан доро ажаллаха костюм ухаалжа, тэрэ аюулые зайсуулха арга олгоһон байна. Тэрэ костюмынь уһанай нэбтэрдэггүй бүдөөр оёгдоһон, тийн түмэр дуулга малгайтай холбогдоһон байгаа. Агаар костюм руу дээрэһээ шлангаар оруулагдааг, мүн тэрээн соохи хэрэгтэй агаарай даралга бүлүүлээр бии болгогдодог хэн.

Зибийн ухаалһан шунгалгын костюм үмдөөд, 100 метр хүрэтэр уһа руу доошоо орожо, барилгын болон заһабарилгын хүдэлмэри хэжэ болохо байгаа.

МИКРО-ДОЛГИТО ПЕЭШЭН

1945 ондо американ эрдэмтэн Перси Спенсер микро-долгито пещэн ухаалба гэнэ патент абһан юм. Энэ пещэн соонь эгээ хоол радио-долгинуудай туһаламжаар болгогдодог. Тус пещэн тэбхэрхэн хайрсагай түхэлтэй. Газар таладайн пещэн хүдэлгэхэ пульсын олон кнопко байха. Пещэнэй тэг гунда байдаг конфорко дээрэ эгээтэй амһартаһа табнага, түмэр сеткэтэй үүдыень хаагаа, кнопко гарахада,

магнетрон гэжэ тусхай сорго соо бии болгогдоһон микро-долгинуудай амһартаһа эгээтэй сэхэ дээрнэ байдаг вентиляторта шэглүүлэгдэхдэнь, тэрэн эрьелдэн, долгинуудые эгээ хоол тээшэ жэгдээр эльгэдэг. Тийн шанагдажа байгаа бүхы эгээн соо электрын элиэ хоёрсэгнэн таража, тэрэниие нэгэ жэгдээр халаадаг. Юрынхидг орхогоо микро-долгито пещэн соо эгээн түргөөр болодог юм.

МЭНДЭ ябаа хаа, Лодон Линхоевич энэ жэлэй март нарада 95-гай болохо байгаа. Сасууганиинь Жалма Жамцарановна Жамцарано хаяна халба. Иигэжэ эрдэм хуралсалай нэгэ үеын элитэ багшанар, арадай соёл гэгээрэлдэ ехэ хубитаяа оруулхан аша габьяатад хэһэн ажалаараа мүнхэ дурасхаал үлөөгөөд, аянда мордон мордолой. Лодон Линхоевич Ага-Хангилай сомоной Ульдаргын-Адагта түрэнэн юм. Хатуу шэрүүн шарайтайгаар гарахан хоридохи зуун жэлэй эрмэгтэ түрэнэн энэ хүнэй наһанда нилээд олон үйл хэрэгүүд дайрадаа: улаан дүлэтэ хубисхалта жэлүүд, хара хирээгэй хаагалаата зэбүүн үе саг, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай хатуу жэлүүд - эдэ бүгэдэниие "ниоргандаа үргэлжэ" гарахан байна. Нүгөө талаһаа, эрдэм, техникын ехэ-ехэ туйлалтанууд үйлдбэрлгын хүсэнүүдые дам түргэнөөр хүгжөөлгэдэ түлхисэ болоһониинь ойлгосотой. Эдэ үндэһэн хубилалтанууд буряад-монгол арадай саашанхи дэбжэлгэдэ ашатай туһатай байһаниинь элитэ.

Иимэ сагта ажаһууһан хүнэй намтар тухай хуряангыгаар яриха хүсэлэн байна. Залуугаар хургуули дүүргээд, багшалжа эхилһэндээгү, али наһанайн хэрэг байһан юм гү - бү мэдэе, эртүүр

СОЁЛОЙ ГУЛАМТЫН ЭХИН

Арбаад оной эсэсээр, хорёод оной эхээр Агинское тосхон Буряад орон дотороо эрдэм хуралсалай, соёл болбосоролой гуламта болонхой байһан гэхэдэ, алдүүтай бэиэ байха. Юуб гэхэдэ, профессорнууд Г. Цыбиков, Б. Барадинаа гадуур тэрэ үеын элитэ багшанар Гомбо Ринчинэ, Ш-Лх. Базарон, Д-Р. Намжилон гэгидд дээдэ шатын эхин хургуулида (4 класстай городской приходско училищяа шигэжэ нэрлэдэг байһан), хоёр жэлэй багшанарай курсануудта заажа байһан юм.

Хургуулин шабнарай үшөө 1918 ондо эмхидхэн уран найханай кружок улам үргэдэжэ эхилһэн юм. Түүрүн боготонд найруулгануудаар наада концерт табигжа эхилээд, уран найханай кружогойхид алишье талаһаа ургажэ, бэлиг талаангаа харуулжа эхилһэн намтартай. Нэгэшье, олоншье үзэгдэлтэй зүжэгүүдые табидга, бэлигтэй, эдэбхитэй залуушуул тэрэ үедэ Ага хурунда олоороо сугларһан байдаг. Гадна арадай дуунуудые дууладаг, ехэ хухюу зугаатай байдал хуужэ байдаг юм нэн гэжэ тэрэ үеын хүнүүд домоглодог бэлэй. Багшанар Ш-Лх. Базарон, Д-Р. Намжилоний "Харташан", "Уйдохарнаа үхэл" гэхэ мэтэн зүжэгүүдые табигжа эхилээд, Б. Барадинай "Шойсод хатан", "Ехэ удаган абжаа" гэжэ зүжэгүүдтэ шабнаришье, багшанаришье хабаадажа, уран найханайшье, удхыншье талаар ялас гэмээр табихан юм гэдэг.

Урданай ёһоор басагадые хадамда үгэдэг гуримые наадалһан удхатай найруулга-зүжэгтэ бэе бээдэ дурлаһан хүбүүн басаган хоёрые. Лодон Линхоевич Мэдэгмаа Аякова хоёр дуулажа наадалһан юм ха:

Хадаада модонинь ургабишье,
Харахан зандининь ургана лгүи,
Ханилмаар нүхэдүүд байха дабишье,
Харахадам шамхандам хүрэнлгүи,
гээд хүбүүн дуулаба.
Уулаада модонинь ургабишье,
Улаанхан зандининь ургана лгүи,
Ушармаар нүхэдүүд байха дабишье,
Уулзахадам шамхандам хүрэнлгүи,
гээд басаган хангюурдаба.
Удаадаху бадагынь хуюулап дуулаба.
Шэлдээ модонинь ургабишье,
Сэндэнхэн зандининь ургана лгүи,
Сэдьхэлтэй нүхэдүүд байха дабишье,

Лодон багша гэжэ Агадаа нэршэнэн юм. ШЭНЭ совет үеын Ага нютагай буряадууд сооһоо Лодон Линхоевич түрүүшын багшанарай нэгэн байһан юм. Аяар 1920 ондо Ага-Хангил нютагтаа багшалжа эхилһэн намтартай. Лодон багшын номууд болоод бэшэ саархануудыень харагдаа, танилсагдаа. Бүхы юумээ жэншэдгүй хуу хадагалжа ябадаг хүн байһан байна. Хүнүүдтэй бэшэлсэһэн бэшэгүүдхээ эхилээд, ханамжа бодомжонуудаа тэмдэглэдэг - иимэ заншалтай хүн ябаа. Эхин хургуулида үзэһэн номынь - "Практический курс правописания", удаань 1911 ондо ород хэлэн дээрэ барлагдаһан ном харанабди. 9-тэйдэнь хүгшэн абань хургуулида оруулһан байна. Эндэ хураһаар байтарнь, 1911 ондо Агинское тосхондо 4 класстай городской училищи нээгдэһэн юм. Энэ хургуулиа дүүргэжэ байха үедэнь 1918 ондо багшанарай хоёр жэлэй курсанууд тус хурунда нээгдэлэй. Агын аймагай национальна комитэдэй уряалаар Петроград, Владивосток хотонуудта

ажаллажа байһан Базар Барадин, Гомбожоб Цыбиков мүн ондоо тээгүүр хүдэлжэ байһан бэшэшье багшанар нютагаа бусажа, эдэ курсануудые эмхидхэн байһан. Эдэ эрдэмтэд түрэл арад зоноо эрдэмдэ хургаха, өөдэ таталсаха гэхэн зорилготой ябаһан зон. Тиймэһээ курсануудтаа багшанариё бэлдэжэ эхилһэниинь ойлгосотой. Энэ хуралсалын хоёр жэлэй багшанарай институт дүүргэһэнтэй адли эрдэм олгодог байһан гэгэ хуудэнь тоологдодог байһан ха. Лодон Линхоевич курсануудые дүүргэжэ гараа. Дээрэ дурсагдагша хоёр эрдэмтэдхээ гадна Гомбо Ринчинэ эндэ заадаг хэн хэнэ. Эдэ курсануудые дүүргээд, бүхы наһаа арадай эрдэмтэдхээ гадна Гомбо Ринчинэ эндэ заадаг хэн хэнэ хуралсалда зорюулжа, багшын үндэр нэрэ зэргые дээрэ үргэжэ ябагшад хэд хэн бэ гэхэдэ, Ж. Ж. Жамцаранов, А. А. Аюрзанайн, Л. Л. Линхоевич, Агынгаа округ сэтгээн түрүүн Ленин ордендо хүртэгшэдэй нэгэн Ц. Х. Балдагто, Д-Ж. Найдано, Б. Б. Балдано болон бусад.

Буряад ороноймнай суута хүнүүд АРАДАЙ БАГША

1961 ондо Ленинградта буулгагдаһан, "баба, деда, я" - гээд Дарима ашань бэшэһэн байна. Дарима Лхасарановнагай альбомһоо абтаба.

Шэгээримхайдам хүрэнлгүи,
Зохёолиод Д-Р. Намжилон Ш-Лх. Базарон хоёр арадай энэ дуунай үгэнүүдые найруулжа дэлгэрүүлһэн байгаа. 1933 ондо композитор П. Берлинский энэ үгэнүүдые Лодон багшаһаа бэиэжэ абаад найруулһан, тийгэжэ театрнуудайшье, хүдөөгэй соёлойд байшангуудайшье тайзанууд дээгүүр хангюурдадаг болоһон түүхэтэй.

Тэрэ үедэ Ага нютагта тогтоһон уран бэлигтэнэй найн дуранай хүдэлөөниие театр иэжэжэлгээд, тэрэ тоодо В. Ц. Найдаква арадай театр байһан гэжэ тобиолһон байдаг. Үнхөөрөө тэрэ үеын хүдэлөөн саг зуура ялас гээд унтаршоогүй, тулгатайгаар удаан сагта хүдэлһэн гэжэ тусгаар тэмдэглэлтэй. Энэ театрай артистнар - бултадас найн дуратан, тэдэнэй дунда аймгай зургаануудай харюусалгата тушаалтадай оролсодог байһаниинь найн бээ. Хоёрдохоор, тус театрай унтаршагүй ажал хаанаһаа эхитэй, набагшатай байһан бэ гэхэдэ, тэрэ үедэ эрдэмтэй, бэлигтэй хүнүүд Б. Барадин, Г. Цыбиков, Гомбо Ринчинэ, зохёолиод Ш-Лх. Базарон, Д-Р. Намжилон гэдэгүүд нютагтаа ажаллажа байгаа. Иигэжэ эндэхи арадай театр Буряадай мэргэжэлтэ театрай эхитэ табинараа ехэ габьяатай юм.

САГАЙ ШАРАЙ

Хүн бүхэн ажал хэрэгээрэ үе сагайнгаа дүрэ шарайе түүхэлдэг, түүрээдэг бээ. Уран найханда дуратай, хүлхинэмэ бүдүүн

хоолойтой, бэлигтэй залуу багша алишье талаһаа ажалайнгаа хуури лабаар табяад, ан-бун ажаллажа байгаа.

1930 он. Хүдөө нютагуудта халтын ажал тогтоожо захалһан саг. Лодон багша нютагтаа коммуна байгуулалсажа, түрүүлэгшээр табигдаба. Уданиньгүй халтын ажалда хоро наад хэбэ гэнэ сууряан тэрэ сагта бии болобо. Агын аймагай арбаад колхозой хүтэлбэрлэгшэд иимэ "гэм зэмдэ" хабаадуулагдаба. Эдэнэрэй тоодо Лодон Линхоевич оролсобо. Халтын ажал эмхидхэхэ хэрэгые үлүүсэ түргэдхэхэ, хэтэрүүлхэ явдал нэгэнтэ бэиэ гараһан гэдэг ха юм даа. 1932 ондо эдэнэрэй, тэрэ тоодо Лодон Линхоевичой, хэрэгүүд хуу элирүүлэгдэжэ, "гэмн" сагааруулагдаба. Иигэжэ залуу багша тэрэ сагай шэрүүн урвасхалһанээ "альган тараста" хүртэбэ. Гэмээ хууулагдахадса, Ага нютагнаа гаража, Дээдэ-Үдэ хото зөөбэ. Саашанхи байдалын тэрэл сагайнгаа урвасхалай эрхээр үргэлжэлһениинь эли. Город ерээд, багшанарай мэргэжэл дээшлүүлдэг институтта ажаллажа байтараа, Лодон багша Хэжэнгын хургуули эльгээгдэбэ. Тэндэ одоолинь найнаар түбхинэжэ хүдэлбэ. Хэжэнгэдэлинь, Хорин аймаг доторишье бэрхэ багша гэжэ суутай, хүндэтэй гэжэ магтуулдаг болонхой. Эрхим ажалайнгаа түлөө Москва, Ленинградаар аянгалха цувтөөкөөр нагнагдажа, ударник-багшанарай хургуудтай эдэ хотонуудаар ябажа ерээбэ. 1937 ондо багшанариё шалгажа

(аттестаци хэжэ) эхилһэн юм. Иимэ шалгалта хэхиштулада бэрхэ багшанарһаа тусхай комисси байгуулагдадаг байгаа. Лодон багша иимэ комиссийн эгшүүнээр томилогдобо. Иигэжэ ажальныншье, байдалыншье хуу урагшатайгаар үргэлжэлбэ. Тийгэжэ байтарнь... Тэрэл жэлэйнгээ зун Хэжэнгын хургуулин гурбан багшанар - Линхоевич, Гомбоин, Самтилон гурбан хубисхалда эсэргүү этэгээдүүд гүүлэжэ гэмнэгдээд, ажалһаа гаргуулба. Энээнэйнь хүлээр комиссомолой райкомой дарга нүхэр Бимбаев ерээд, комиссомолчуудай суглаа татажа, "хургуулид айнай аюултай контрреволюционернууд шургаад байһан аад, саг соогоо элирүүлэгдээ" гэжэ мэдүүлһэн юм. "Үгы, тон эрхим багшанариёмнай абажа хаяад, эгээл адаг Дамевые тойруулаад орхёолта", - гэжэ хургуулин комиссомолой эмхин секретарь Даиниима Далаев хэлээ нэн гэдэг.

Ажалгүй болоходоо, Лодонтон город баһал зөөжэ ерээбэ. Гэрэй эзэнэй ажал бэдэрхэдэнь, ангиин дайсан гүүлэһэн хүниие хэн ажалда абаха бэлэй. Мүнгэ зөөришье үгы, хүүгэд баганууд, ингэлээр ябатарнь үшөө нэгэ үрэ гараба. Арай гэжэ нэгэ зургаанда тоо бүридхэлиөөр абтаба. "Хурса нодэтэд" хараһаа алдахань нэн гү, удангүй түрмэдэ хаагдаба. Хаалган хамалганай үе эригдэжэ оронхой.

Хоёржэл долоон һарын туршада түрмэдэ хуужа гараба. Тэрэ сагай түрмын мурдэлгэ, жэсгүүрүтэ аашанууд тухайдань бүгэдэндэ эли

юм ааб даа. Сүлөөдэ гараа хабда ажалда орохо хэрэгтэй. Арада гэгээрэлэй комиссариадта хандахадань, багшанарай мэргэжэл дээшлүүлдэг институтта хүдэлхөөр томилогдобо. 1940 оной хабарэнэ бүлын ямарин байдалтай байһыень Лодон багша унаган нүхэрэй бэиэжэ элдэ харуулна. Ананда Аюрзанайн 1940 оной мартын 10-да хураангасаран хубүүнэйн адрессар бэиэ эльгээһэн байгаа.

"Лодон! Халуун мэндэнь хүлэцдэбишдаа. Ямар удаан саг холбоогүй байба гэшиэбишдаа. Одоошье шимни бии болобо. Ангиин дайсан ябаһанаа түрхэ хаагдаад, табигдаба гэшиэ гү гэм ханаха хүм. Үгы даа, хамал хардалгын долгион соогуу дайрагдажа, бээ халхалагшын хардагшад өөһдөө ёһотой ларай дайсанууд ябаһан аадлэ, хуууи иимэ муухайгаар хардадаг - тэ сэдьхэлтэдэй хэрэг лэ ха гэм ханахаар нэн. Иимэ бури бун ханаатан аминайнгаа хяра тэ ерэхэдэнь, бээ абархын туһа үнэн сэхэ хүнүүдые хардадаг иимэшүүл олон байгаа хамнай.

Бүхы юмэнэйи сагааруулагдаһан да баярланабди. Бэиэжэиини аба ушаахадаа, сэдьхэлни хүдэл ханаам зобоо даа. Тэды шэнэ зоболон доромжололго - ёһотамые дабажа гараһан бэиэжэдэиини, хайрлахаар ишье, хуу буухаар ишье байна. Эдэ бүгэдэни дабажа гараа хадаа тэдэни бултынь толгой сооһоо хууи саашань, сэдьхэлээ сэхэлдэ бээ үргэхэ ёһотойш гэхэ байһан. Минии ханахада, багшынги харгыгаар ябаа һаацни, дээрэ Байдалай талаар гордотой бэрхэтэй байһан байха. Янзгэн район гараа хаа, яах жэшиэни, Баргажан, Аруу Захаанин. Нэгэн гэрэ Баргажан шимни хүрээжэ ерэн Наркомпросто ошоожо мэдүүлхөөр хургуули бии гү гэм Дээрэ дурсагша нютагууд ажаллаһаа, нарадаа 700-түхэриг алдахагүй нэниш, байра, түлээ залһан түлбэр хана юм, үшөө үнээ, гахай бун хэнта, Лхасаранай нэрээр түхэригшамда почтоор абууу 1-2 хоногтошье хаа, шимни бүтээг лэ гэжэ. Гордто ажал байха гэшиэ бэлэн бэиэ. Тэрэ захиһан байгааши, эндэ олодо байна..."

Тэрэ хатуу хамалган харда үедэ түрмэдэ хаагдаад, гурбан шахуу туйласалдаад, алидынь бусахадаа, Лодон Линхоевич үшөөл аза талаантай, одонинь орогүй урл харашоогүй байһан байгала гү. Одоол байдалаа зан сэхэлдүүлхэ гэжэ оролдо байтарнь, дайн эхилибэ. Гэрэ армида мордолой.

А. ЖУГДУР (Түгэсхэлын хожом гар)

(Үргэлжлэл. Эхинийн октябрийн 19, 20-ной, декабрийн 10-най дугаарнуудта)

МУХАР ХҮБҮҮНЭЙ УЛЬГЭР

ШАРВАСТИ балгаанда нэгэ гэрэй эзэнэй гэргэн мухар хүлтэй, ябажа шадахагүй, эрэмдэг бэетэй хүбүү түрээбэ. Тэрэндээ Мухар гэжэ нэрэ үгэбэ.

Тэрэ хүбүүнэйнгээ өөдөө боложо эхилхэдэнь, эсэгэнь бэрхэ оёдолшондо үгэжэ, мэргэжэл олгуулба. Нүүлэй нэгэ сагта хурим түрын болохо үедэ нэгэ хүнэй намганинь эрэ нүхэртөө хэлэнгүйгөөр, дэгэл, малгайень хүршэ айлайнгаа хүндэ үмдэхүүлхэнинь хэримжэгүй ябахаар хахалжархиба. Тэрэ намганай мухар хүбүүе гэртээ урижа асараад, шэнэ хубсаһа оюулжа байтарнь, эрын бусажа ябахань харагдаба ха. Намган ехэтэ мэгдэжэ, Мухар хүбүүе эд зөөриез хадагалаад байдаг хажуудахи гэртээ оруулаад, томо ханза соо оруулаад, хахчагыень ласадаба.

Тэрэ няотагайн ойн харанхы бүтүү буртаг соо 500 дээрмэшэд байрладаг хэн. Тэдэ дээрмэшэдэй хэдэн хүн мүнөөхи айда хулгай хэхэеэ ерээд, эд зөөриез хадагалаг гэрэйн оройе задалжа, досоон ороод, үнэтэй сэнтэй юумэ абахаар бэдэрүүл хэхэдээ, ласатай ханза харажархиба.

Тэрэ ханза үргөөд үзэхэдэнь, шилээдгүйхэн хүндэ байхадань, энэ айлай алта, мүнгэнинь эндэ хадагалаатай гэжэ дүхэйдээ, тэдэ дээрмэшэд үргэдөөр олодобо. Тийн ябатарнь, Мухар хүбүүнэй шээһэнинь хүрөөд ханза соогоо гоожуулба. Шээһэнэйнь тазаашаа нэбтэрэн дунахы дээрмэшэд хараад: "Тэргэд харын туяагай ханза нэбтэ гэрэлтүүлхэдэ, уһан болор ээндэмэни (хрусталь) тэндэ байһан хадаа хайлажа байна", - гэлсэн, ехэтэ баясан ябажа, байрадаа хүрээжэ ерээбэ. Аридагта дээрмэшэн тэдэниие угажа: "Ямар олзотой бусажа ерээбэт?" гэжэ асууба.

Ноёмнай! Бидэ эдэ наһанай зоболон таһалхын ехэ олзо - бүхэли ханза уһан шэл эндэмэни асаржа ерээбэди, - гэжэ хүхилдэн, ханзын хахчаг үзэхэдэнь, тэндэһэнь Мухар хүбүүн бодожо ерээбэ.

Сошонон дээрмэшэд ехэтэ ормаа хухаржа:

- Энэ хүбүүн бүхэли хүни наанадые мэхэлжэ, өорыгөө үргэлүүлжэ зобообо, - гэлдэн, түр сүхал болобо.

- Ши хүн байһан аад, хулгай гэжэ байхадамнай, юундэ ниргүй байгаабиш? Энэ өршони шамайе алахамнай! - гэлдэн, зариманинь хирээдэбэ.

Мухар хүбүүн тэрбелхэ үлгүй тула гомдохон шэгтэй болошоод байба.

- Энэ таниие бидэ гомдохобо ябади гэлдэн, дээрмэшэд хирээдэбэ.

Эгээл нимэ юумэнэй дээрмэшэдэй байрада боложо байхада, гэрэй эзэнэй гэргэн үргэдэ, эд зөөриез хадагалаг гэрэнь хулгайн ороһые ошожо үзэхэдээ, ласатай ханзынгаа зоболондо баярлааншые, гомдохоншые сэдхэлдэ абтаба.

Ханза сооһоо эрэмдэг хүбүүнэй гаража ерэхэдэ, хулгайшад уурлаһаншые, энээлдэһэншые байгаа бээ гэжэ тэрэ гэргэн багсааба.

Дээрмэшэд иигэжэ эндүүрһэндээ, хороёо бусалжа, оройдоошые тэдэндэ хэрэггүй тэрэ эрэмдэгы бүхэли хүнидөө үргэлүүлжэ зобооһонойнь түлөө энээгээр тэнгэриие тахижа алая гэлдэжэ, гал носоохо газар сэбэрлэбэ, жада хэлмээе хурсадаба, арса хүжэ гэхэ мэтые

онолто үльгэрэй далай" гэхэ мэтын тайлбари, Винайн аша туһые үзэгты. Тиймын тула али олон хилэнсые тэбшээд, буян үйлэдэ гэхэн удха бэлэй.

ЭЛЬБЭ ЕХЭТЭ ЭХЭНЭР

Нэгэ орондо гэрэй эзэнэй гэргэн дакинин изагуурта эмэ байба. Тэрэ змын таряанай гурилые алибаа хүндэ эдюулхэдэнь, тэрэнь элжэгэн болошодог хэн ха. Нэгэтэ

таһалха гэхэ мэтэ бэын гурбан нүгэлые асари ехээр хүсэлэн сээрлэ.

55. Худалаар хэлэхэ гэхэ мэтэ хэлэнэй дүрбэн гэмүүдые, тэбшэ.

Хомхолзохо гэхэ мэтэ сэдхэлэй эндүүрэл тэбшэ.

Хосоролто арбан хара нүгэл хаанашые маша боожо яба.

Хотогто дээдэнэрэй үлзэтэ ябадал

номой ёһо гэдэгынь энэ бэлэй. 56. Асари халуунаар

түрэхэн Хүлти Үнэтэ һиихэтэ гэхэн нэрэ үгэбэ. Тэрээхэн үедэ гэрэй эзэнэй богоолнуудта хоёр хүбүүд түрэхэн бэлэй.

Хүлти Үнэтэ һиихэтэ эрэ наһандаа хүрэнхэй, байшангайнгаадээдэхи дабхарай һэрюун таһалга соо һамгангаа хүхин сэнгэжэ байха үедөө эсэгынгээ таряалан дээрэ ажаллажа байхыень сонхоороо харажархиба.

Хүбүүн эсэгэдээ иигэжэ һүхирбэ:

—Та эды ехэ таряа ургуулжа юу хэхэтнай гэшэб?

Эсэгэнь харюусаба.

—Би хүйтэндэ дааража, халуунда халажа, хура бороодо нэбтэржэ, хии һалхинда үлээлгэжэ, батагана ба һононуудта барюулжа зобон үхэхэ туйлдаа хүрэн ябажа, таряа ургуулнаб. Тэрэнэйми үрэ хуряажа эдэе хоолтой, эд зөөритэй болонобди. Хүлти Үнэтэ һиихэтэ хүбүүми! Энэнэй ашаар шиһые олон зүйл эрдэнигэ эдэй хантай болонхой гэшэш. Би шиний наһанда гэрэй һэрюундэ гэргэнтэй сэнгэжэ һууха сүлөөгүй ябадаг хэм.

Иигэжэ эсэгынгээ хэлэхэдэ хүбүүниинь намайе олзо оруулха хэрэгтэ идхана гэжэ бододог болобо. Нэгэтэ хүбүүн түрэлхидтөө наймаашан уг гарбалтай хэн тула эрдэни бэдэржэ гараха зорилгоёо мэдүүлбэ.

—Манайхин ядарһан зон бэшэбди. Гэр бүлэдэмнай эд зөөри саглашагүй бии. Ши миний түрэхэн ганса хүбүүн гэшэш. Олоһон зөөриемни энэ наһандаа эдэлжэ барахагүйш. Наймаанда шиний гараһанай огто хэрэггүй, — гэжэ эсэгэнь хүбүүгээ наатуулхы оролдобо, тэрэнь үгэдэнь орохогүй байба.

Эхэнь хэлэбэ:

—Ши амиды мэндэ сагтаа ганса хүбүүгээ худалдаа наймаанай хэрэгтэ зорюулбалшни шуран бэрхэ болохо.

Энэ үгые эсэгэнь зүбшөөжэ, хотынгоо наймаашадта ошожо хандаба.

—Наймаашад! Миний хүбүүнтэй нүхэсэжэ наймаашанай хэрэгээр хилэ хизаарые дабахадаа аюулгүй ябаха байнат. Тиймэ ёһонһоо хүбүүемни хажуудаа абагты.

Тэрэ гэрэй эзэн хүбүүнтэйн нэгэ сагта түрэхэн хоёр богоолнуудые дахуул зарса, али болохо хэрэгтэ тэдхэлсэгшэ болгоод, хоёр һайн элжэгэ үгэбэ. "Мори, заание ашаглаһааа элжэгэ барихада холо хүнгэн, элжэгэн эзэндээ нааргатай, ашаашые бага бэшэ даагаад ябаха аргатай. Үнэтэ тийгээд далайда орожо, эрдэни бэдэрхэдээ ямар бэрхэшээлтэй ушаржа болохо тухай хэлэжэ үгэбэ.

Хүбүүнэйнгээ нам наймаашадай хамбытай ябалсаха хирэнээр эхынгээ уйлахаар намда муу заяа зүгнэбэ гү гэжэ Хүлти Үнэтэ һиихэтэ һэжэг түрөөд, сүхалаа хүрээшэбэ.

Г. ОЧИРОВА, М. БАТОИН гэгшэд хуушан монголһоо мүнөөнэй хэлэндэ оруулба.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

Эртэ урдымнай оюн бэлигтэй дээжэһээ

Ринчин Номтоев

АРШААНАЙ ДУҢАЛ

бэлдэжэ эхилбэ. Энэ бэлдэлгыень харахадаа, Мухар хүбүүн маша айжа:

—Одоо би иигээд хосорхонни гэшэ гэжэ бурханда зальбаран мүргэжэ байхадань, Махшиваари бурхан тэнгэрийн дүрөөр хубилжа, тэндэнь бии болобо.

Намайе хүнөөр тахижа хэрэггүй. Энэ хүбүүгээ үтэр табигты. Ном соносохо дуратай бол, соносогты, би номнохон, - гэжэ хэлэхэдэнь, дээрмэшэд альгаяа хамтадажа наманшалан һууба. Тийгэжэ эдэ 500 дээрмэшэд ном соносожо, үзэл, мүргэлдэ ороһоной үрые үзэбэ.

Мухар хүбүүн эрэхэ сагай золой заяанда хүртэбэ. Тэрээхэн үедэ Бурхан бодото бээ үзүүлээд, дээрмэшэдые маша хүзэглүүлжэ, аяга тахимлигуудай бисалгал хүүлэжэ, Дайе дараһанай үрые олгуулба.

Эдэ бүгэдэ болоһон ушарые аяга тахимлигуудай айлдахада, Бурхан багша тэдэндэ иигэжэ үгүүлбэ:

Тийгэхэ эртэ сагта, Гашиб бурханай үедэ аха дүү хоёр ажаһуудаг бэлэй. Аха хүбүүниинь Гашиб бурханай ном соносожо, нэгэнтэ ерэгшын үрые олобо. Харин дүү хүбүүнэйнгээ гэрһээ хажуу талада ябахандаа, ахадаа уурлажа, хүйтэнэй үедэ дааража, халуунай үедэ хүлэржэ, хамаг хатуу үйлэ үзэхэ болобошые, ши Мухар хүбүүн мэтэ, гэртээ һуужал байхаш гэжэ гэмэрхэдэнь, ахань дүүдээ энэрхы сэдхэлээр хандажа, риди хубилгааниие үзүүлээд:

—Миний нимэ эрдэмтэй болоод ябаханда, ши хэһэн адуугаа наманшалха ёһотойш, - гэбэ.

Дүүнь гүн сэдхэлһээ гэмшэжэ, наманшалан хүзэглэбэ. Хойто сагта хоюулан хубараг болоод ябахандаа, ахань Дайе дараһанай үрэ оробэ. Дүүнь тэрэ наһандаа ариунаар ябаад үхэхэдөө: "Ерээдүйн сагта Дайе дараһанай үрэ олохонни болтогой!" - гэжэ юрөөл табиба. Тэрэ сагта энэ дүү хүбүүн Мухар гэдэг нэрэтэ хүн боложо, шэрүүн үгэ хэлэхэнэй гэмээр түрэхэн юм. Тийгээд ариуун ябажа, юрөөл табиһаар, Дайе дарагшын үрые олоһон гэшэ, - гэжэ Бурхан багша айлагдаба.

Юрэ үйлын үриие номлоһон үльгэрнүүдэй маша олон байдаг тула эндэ нэгыень лурдабади. Дэлгэрэнгыгээр мэдэххээ хүсэгшэд "Зуун үйлэтэ, зуун

тэдэнэй гэртэ нүхэрэйн хани эрын үгы байхада ерээбэ.

—Хойморто гаража һуугты, — гэжэ тэрэ гэргэн айландаа хэлээд, эдэе хоолоо бэлдэдэг нүгөөдэ гэртээ орожо, үнэхэн дээрэ таряалан зураад, анзаһаар газар хахалһан болоод, дээрэнь хүрэнгэ сасаба. Таряанай болбосоромсоор хадажа абаад, ороһоёо гурил болгожо тээрмэдэбэ. Гал дээрээ гурилаа шаража болгоод, айландаа абаашажа эдюулбэ. Айланай эдйһээр байтарнь, ташуур абажа "чаг" гэтэр тамшаалгахадань, тэрэ хүниинь элжэгэн болошобо.

Баһа нэгэ хүн элжэгэн болгожорхидог ехэ эльбэтэй эхэнэр бин гэжэ дуулаад, тэдэнэйдэ ерэхэдэнь, эдэе шайнадаг гэртээ тэрэ эмэ ошобо. Эрэгшэ хүн хойноһоонь марьян ошоод, тогого дээгүүрнь шагаажа харахадань, эльбэшэ эхэнэрэй хамаг үйлэ танин хараба. Гурил шараад, ехэ табат дээрэ хээд, өөрынгөө эдихэ хубитые амьарлан ондоо аягада баринхай ерэхэдэнь, һууридаа бусажа үрдиһэн тэрэ хүн эхэнэрэй хажуу тээшэ боложо сай аялха һамбаанда гурилтай амһартануудые байраарнь һэлгэжэрхибэ. Тэрэ змын аягатай гурилһаа ама хүрэхэдэнь, мүнөөхи хүн ташуурын буляжа абаад, шанга абыатайгаар тамшаалгажа элжэгэн болгожорхибо.

Бусаха харгыдаа тэрэ хүн гарахадаа элжэгы негтолжо хүтлөөд ябаба. Замдаа эльбэшэ эхэнэрэй үбгэнтэй ушархадань, элжэгэн уйдхартайгаар турьян абыа гараба. Эхэнэрэй эрэн тэрэнэ танияд, нүхэрһөө хамаг ушарыень шагнажа хөөрөөндэнь сүм этигээд, элжэгы гэртээ хүтлэн асаржа, риди хубилгаанай шэдээр хүн бэсдэнь оруулжа эльбыень үгы болгобо.

Энэ үльгэрэй удхыень дэлгэбэл, нимэ бэлэй. Эльбэшэ эхэнэрэй эди шэди үни удаан тэрэндэ байжа шадангүй усадагдаа. Хүн түрэхэн наһанай мүн шанарыешы хаража үзэбэл, богонихон саг болзортой. Бидэнэй сүлөөтэйбди гэжэ сэдхэлгэ мүн лэ эндүүрэлгэ. Хээээд нэгэтэ үхэхэ аад лэ, мүнхэ ажаһууха шэнги гажа буруу бодол хэшээнгүй, ном буянда шамдан зүдхэхэ хэрэгтэй гэхэн удха энэ үльгэртэ бэлэй.

54. Ашата мүнхэ ябаха мэтэ һанажа, буруу бү аашала. Аюумшаг муу гурбан, заяанай зоболоной ехые һана. Амн

түлэгдэхэ, хүйтэнөөр хүлдөөгдэхэ гэхэ мэтэ

Арбан найман тамын ехэ зоболон

үдэр бүри һанажа яба.

Айхабтар үлдэжэ, үмдаа хүрээжэ, гардижа ехээр тулаха Аюумшагта биридэй зоболонгышые

һанагты.

57. Тэншүү мунхагай маша олон

зоболонгоор нэрбэгдэһэн

Тэнэг хэлхэй адагуусан түрэлтэниие

һанагты.

Тэдэ гурбан муу заяанда

Түрэхэ шалтагаан нүгэлые шэбшээд,

Тэнгэри хүмүүндэ түрэхын буянта ябадал хэшээ.

58. Олдохоор бэрхэ хүмүүнэй энэ һайн бэеые

Ушаржа гансахан олоһон энээхэн саг үедэ

Олои зоболонто муу заяанда унагаагша нүгэлые

Отолон гараха шэн зоригые

Энэ дары эршэмэлжэ хэшээгты

гэхэн эдэ шүлэгүүдэй удха үндэһые ёһотой ойлгоходо

бэлэн байбашые, энэ наһанай үни удаан болонгүй эбдэрхэ

дээрэхэ, хойшо сагуудайнгаа хуби заяа хэшээхэ хүсэл

сэдхэлдээ түрүүлжэ, үлзы туяа үйлэдэжэ яба гэхэн гүн удха энэ бэлэй.

59. Иимэ һайхан хүмүүни бэе олоод

үлзэтэ буян үйлэдэнгүй,

Эсэс хойтын юрөөл тухай бододоггүй

хойрог ябадалта

Эрьюу тэнэг залихай бармын удхатай

Эсэстээ муу заяанда хүрэхэн хойноо,

гэншэжэ гасалнай,

Эртэ сагта Шарваанада түрэхэн

Энэхэгэй Шулуу Табигша гэдэг няотагай

нэгэнэй бэридые үзэхэн мэтэ.

ХҮЛТИ ҮНЭТЭ

ҺИИХЭТЫН УЛЬГЭР

Варада гэжэ балгаасанда нэгэ гэрэй эзэн хүбүүгүй хэн тула оронойнгоо тэнгэридэ

зальбаржа гуйхадань, Шарваана одоной үдэр тэрэндэ хүбүүн үри түрээбэ. Тэрэ хүбүүниинь түрэхэһөө эрдэни һиихэтэй байба. Энэ һиихын үнэ сэнгые баглажа, мэдээ ядаад, хүлти эрдэни гэжэ эсэгэнь нэрлэбэ. Хүбүүндээ мүн лэ Шарваанада

"ГАЗАР ДЭЭРЭ ГАНСА НАЙХАН ТООНТОЙБ..."

Энэ жэлдэ манай республикын үргэн олоонитэ Россин Федерациин арадай артист Михаил Гомбоевич Елбоновой түрээр 50 наһанай ойе баярай оршон байдалда тэмдэглээ бэлэй.

Тэдэ үдэрнүүдтэ Михаил Елбоновой "Будамшуу" театр Хурамхаанай, Баргажанай аймагуудай хүдөө нотагуудаар ябажа, хүн зонтой уулзажа, түдөөһгүйгөөр концертнүүдые табижа, хэды олон хүн зоние хужарлуулан, үнэн зүрхэ сэдхэхэдэнь баясуулба гэшээбэ?

Аймагай түб Хурамхаан тосхоной соёлой байшан соо концертын эхилхын урда тээ нотагайнгаа бэлитгэй хүбүүн - актёр, дуушан, Россин арадай артист Михаил Елбоновтой уулзажа, тэрэнтэй тобшо тэдыгээршые хаань, хөөрөлдөөб.

- Наяшаг лэ 50 наһаяа гүйсэжэ, хэжэ ябаһан хүдэлмэрийнхөө дүнгүүдээр харагдайнгаа урда тоосоо хэб. Мүнөө газар дээрэ ганса найхан тоонто нотаг - Баргажан голоо хүрээжэ ерээд, гурбадахи үдэрөө концертнүүдые үгэжэ ябанабди. Эдэ үдэрнүүдтэ Уланхаан, Алла, Барханай хүн зонтой уулзаабди, хүжэмтэ аялгаяа зэдэлүүлэн, дуугаа дуулан, яһала олон хүн зоние баярлуулабди, - гэжэ Михаил Гомбоевич хөөрөөгөө эхилбэ.

- Хэд артистнар тантай сугтаа ерэлсэбэ гэшээбэ?

- "Байгал" ансамблиин дууша - дуунай уласхоорондын конкурсын лауреат Баирма Раднаева, Бүхэроссин эстрадын дуунай конкурсын лауреат Жаргал Бадмацыренов, композитор, дуушан Геннадий Горшков гэгшэд Улаан-Үдэ хотоһоо минии өөрын "Будамшуу" театргайни сугтаа ерэлсэбэ. Эндэһээ аймагай хүүгэдэй хүжэмэй хургуулин багша, директор, "Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Надежда Гармаева бидэнэй концертдэмнай хабаадалсана. Энэ нүхэрнай баһал уран гоёор дуунуудые гүйсэхэдэг хүн ааб даа, - гэжэ Михаил Елбонов хөөрэнэ.

Соёлой байшангай улаан торгон хүшэгийн нээгдэхэдэ, зал соо нуугшад нэръемэ альга ташалгаар арадай артист

Михаил Елбоновые угтаба. Тэрэ хани халуунаар суглаарагшадые амаршалаад, аймагай гулваа Владимир Цыреновтэ сэнхир хадаг сагаан эдеэнэй дээжэтэйгээр барюулба. Нүүлээрнэ поэт Николай Дамдиновтай үгэ дээрэ бэшэгдэһэн "Курумканский вальс" гэжэ дуу композитор Геннадий Горшковтой сугтаа уран гоёор гүйсэхэдэ, альга ташалгада хүртөө.

Удаань баярай үдэшин программые өөрөө хүтэлэн ябуулһан Михаил Елбонов соёлой байшан соо сугларһан хүн зоний ажал хүдэлмэридэнь амжалта хүсөөд:

- Мүнөө таанадай урда Монголой Арадай Республикын ниислэл Улаан-Баатар хотодо боложо үнгэрһэн дуушадай уласхоорондын конкурсдо хабаадажа, онсо шалгарһан, лауреадай үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн Баирма Раднаева буряад арадай "Манай кавалери" гэжэ дуу гүйсэхэдэнь, - гэжэ соносхобо. Удаань Баирма Раднаева монгол арадай "Гурбан хар", "Сэһнэбэлби", буряад арадай "Түрын дуу" магтаалда хүртэмөөр гүйсэхэдэ, суглаарагшадтай зүрхэ сэдхэхэл уяруулаа.

Ярууна нотагта түрэхэн тоонтотой Баирма Раднаевагай нүүлээр Хурамхаанай хонгоохон хоолойтой Надежда Гармаева соёлой байшангай эндэр дээрэ гаража, "Эжы, абадаа", "Түрүүшын дуан", "Уланхаан" гэжэ дуунуудые хангуурдаба.

Манай Хурамхаанай аймаг руу хоёрдохөө ерэхэн Ивалга нотагта тоонтотой Жаргал Бадмацыренов театрай тайзан дээрэхээ композитор Анатолий Андреевэй "Уулахан Барханай орой дээгүүр" гэжэ дуу абьяастайханаар татан гүйсэхэдэбэ. Нүүлээрнэ "Вдоль по улице метелица метёт" (ород арадай дуун), "Тэбхэр сагаан табин наһан" (үгэнь Матвей Чойбоновой, хүжэмэнь Анатолий Андреевэй), "Хүршымнай басган", "Захьяа дуун" гэхэ мэтэ дуунуудые сэдхэхэл хүдэлгэмөөр гүйсэхэдэбэ.

Хурамхаанай Гаарга нотагта тоонтотой Буряад Республикын арадай поэт Николай Дамдиновтай сугтаа хэдэн дуунуудые зохион композитор

Геннадий Горшков микрофон дэргэдэ ерээжэ, "Байкал Саяны" гэжэ дуу ямар гоо дуулаба гэшээбэ?! Хүн нэръемэ шангаар альга табижа. Нүүлээрнэ композитор Горшков поэт Владимир Петонов, олон тоото буряад дуунуудай үгын автор Г. Чимитов гэгшэдэй зохиёо шүлэгүүдэй үгэнүүдэй хүжэмэнь бэшэһэн дуунууды гүйсэхэдэбэ.

Хүүгэдэй Дуулахан таатайханаар зохиёгдоо "Түрүүшын саһан" (үгэ Г. Чимитовэй) иланга найшаагдаа.

Россин Федерациин арадай артист Михаил Елбонов "Угнаасаа", "Хүшгээр" гэ арадай дуунуудые, зал композитор Баир Хамаев "Наһанай зүргэ" гэхэ мэтэ дуунуудые гүйсэхэдэ нотагаархинаа хужарлуулабди.

Концертын түгэсхэл А. Геннадий Александров Горшков "Баргузинская доли" гэжэ өөрынхөө бэшэһэн шү дуу гүйсэхэдэбэ. Мүнөө нүхэрнай "Победа" ("Ила" гэһэн республиканска жас президентээр хүдэлнэ. Тимэ зуураа, Эсэгэ ороноо хамгаала Агуухэ дайнда хабаадалсаа хүнүүдтэй уулзажа, үр нийтэдэ ашаг туһатай, иланга урган ябаа залуу үетэниие үр мэдэрэлтэйгээр хүмүүжүүл хэрэгтэ өөрын онсо хуу оруулаа.

Концерт хараха ерэгшэдтэй хахасалган дэ "Тоонто нотаг" гэжэ дуу артистнарай бүлэг х а б а а д а л г а т а й г а гүйсэхэдэбэ. Энэ дуу зал нуугшадшые уянгатуулан тата байгаа нэн.

Иимэрхүү уулзалганууд ёһололой оршондо Арга Арзгуун, мүн Баргажан аймагай Хилгана, Улан, Ба Гол нотагуудаар үнгэргэгдэбэ.

Екатеринбург хот киностудийн буулгаһан "Я-земли родной" гэжэ ара артист Михаил Гомбоевич Елбонов тухай кино Арга Арзгуун нотагуудай хүн зон харуулагдаа.

Һонирхолтой ни уулзалгануудые Россин Федерациин арадай арти "Будамшуу" театргайни айлшад-артистнартай сугта түрэл республикынгаа бэшэ нотагуудаар үнгэргэхэ бээгэ ханагдана.

Геннадий БАДМАЕВ манай ко

Мүнөө республика доторнай хургуулин хурагшад үбэлэй амаралтада гаранхай. Энэ үедэ үхибүүд стадион дээрэ хоккей наадана, конькигаар холжорно, Дээдэ-Онгостойн ой соогуур санаар ябажа сэнгэнэ.

Улаан-Үдын түбтэ гоёор түхээрэгдэһэн эгээл томо ёлхын хажууда үглөөнэй эргэхэ үдэшэ орой болотор үхибүүд олон, хүлгөөтэй болонхой. Эндэ гансашые городой хурагшад хүжинэ бэшэ, мүн дүтын Ивалгын, Тарбагатайн, Загарайн, Сэлэнгын аймагуудһаа үхибүүд түрэлхидтээ ерээжэ, ехэ ёлкые хаража найшаана, елүүрнүүд дээрэнэ сэнгэн наадана, үлгэр онтохоной удхаар найруулагдаһан дүрэнүүдые һонирхон харана.

- Городой ехэ ёлко харахагшэ хоёр үхибүүдтээ автомашинаараа зориюта ерээбди. Хүүгэдэйнээ дуратай байхада, бензинээшые харамлаагүйб, - гээд Сэлэнгын аймагай Үдэнгэ хууринай Г.Н.Цырендоржиев хэлээ нэн.

Ёлко, ёлко, ёлкохон
Ёлкомнай гоёл даа.
Ёлкоё тойрон хатаржа,
Ёхороо эхилзэл даа.
ЗУРАГ ДЭЭРЭ: хотын ехэ ёлхын дэргэдэ. С.БАЛДУЕВАЙ фото.

ЭГЭЭН СЭБЭР ГҮҮЛЭХЫН ТҮЛӨӨ...

"Францин Мисс-95" гэхэн конкурс бусад жэлүүдтэ орхоодо, яһала илгатай байба. Юуб гэхэдэ, нэгэдэхээр, 45 залуу басаган урагшагүй режиссёрнуудһаа боложо, 2 часай туршада тайзан дээгүүр урагша-хойшоо алхалха баатай байба. Хоёрдохөөр, энэ удаа сэбэр шарайтай басагад ехэ үсөөн байба. Гурбадахаяр, "мисс" гэхэн үгэ хэрэглэгдэнхэй. Францин лексикэдэ хари гүрэнэй үгэнүүдые хэрэглэхэдэ, хорюултай юм.

Тийгэбэшэ 19-тэй Лора Бельвиль мүнөө жэлэй эгээл сэбэр басаган гэжэ тоологдоо. Энэ басаган дээдэ хургуулида хари хэлэ шудалдаг. Үндэрын 173 сантиметр юм. Конкурсын ёһоор, илагшын гансал үндэрые соносходог. Гадна конкурсдо хабаадагшад хадамгүй, үхибүүдгүй байха ёһотой.

Һонинһоо абтаба.

Һонин хүнтэй ушаралга

БҮХЫ НАНАНАЙНЬ ДҮРШЭЛНӨӨ

Москвагай эгээ хуушанай повар Семён Фёдорович Гришинэй ажаллаһан сагын 100 жэлдэ хүрээбэ. Энэмнай иимэ үндэр наһа наһалаа бэшэ, ажалайнь стаж мүн болонол даа.

- Өөрөө би Тула хотодо түрэхэн хүм даа. Минии ахайнар мүнгэ олохо гэжэ Москва ошохоодо, намайе абаад ошоо нэн. Тийхэдэ би 11 наһа хүрөөгүйхэн ябааб, - гэжэ Семён Ф. дорович хөөрэнэ. - Эгээ түрүүн Дорогомилководохи трактирта амһарта угаагшаар ажаллажа эхилээ нэм. Удаань Арбатдахи "Прага" ресторанда

шубуунай үдэ ходологшоор хүдэлөөб. Эдэ "университетуудые" шудалан гараад, эдээ шангаша болоо нэм.

Нүхэр Гришин олон арбаад жэлдэ Москвада, Турксибта, Горьковско автозаводто повароор, шеф повароор (энэнь Совет засагай үедэ болоно) хүдэлөө.

- Ресторануудта хүдэлхэ үедөө мэдээжэ олон хүнүүдтэй танил болоһон байгаа ёһотой. Һонирхолтой ушарнуудые хананагта?

- ханана даа. "Прага" ресторанда ажаллажа

байхадамни, уран зохиёолшо Гиляровский эдеэлхээс ходо ородог нэн. Эндэ поэт Твардовскитой хэдэн дахин хөөрэдэхэн байхаб.

Мүн лэ "Прагада" хүдэлжэ байхадамни, нэгэтэ иимэ ушар болоо нэн. Официант гүйжэ ерээд: "Ноён зонууд хэбэртэй, таниие дууджа байнал", - гэбэ. Юун болоо гэшээб гээд, ехэ айнгы, зал соохи столдо дүтэлхэдэмни, нэгэ бамбагар һахалтай хүниинь намда гараа харбайхадаа:

- Лев Толстой гээшэб, танилсаа, иимэ амтатай эдээ

хоол бэлдэхэнэйтнай түлөө би таңда һайниие хүргэхэ гэшээб гэлдэбэд.

Эдээ шангашын ажал һа ажал гэшээ гү? - гэжэ Семён Фёдоровичһоо асуухада: - һа даа, ехэл хүндэтэй ажал. Хүн һайнаар эдеэлүүлжэ гарт гэшээ харюусалгатай хэрэгтэ байнаб. Теэд нэгэл ажал дашуураад, хүн хүдэлхэдэ адаладаг юм даа, - гээ нэнэ.

С.Ф.Гришин мүнөө 111 наһа дээрээ ябашые, үшөө хүн зандаа. Тэрэ Герцев гудамжадахи кафеһа үйлэдбэриие даагша ажаллаһаар.

"Известия" газетэһээ абта

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Редакторай орлогшо П. Н. НИМАЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: ДАШЕЕВА Г. Х., ДОНДОГОЙ Ц. Ц., ЖИЖИПОВЫ-М.Ж. (харюусалгата секретарь), ОЧИРОВС Д. ПИИТАЕВВИ (соёлгой директор), С. ДРИНЧИНОВ (редакторай орлогшо), ЦЫРЕНДОРЖИЕВЦ.Б. (редактор), САМБЯЛОВА Т.В.

Манай адрес:

670000, Улаан-Үдэ, Каландаршвиллин үйлэс, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй 2 хуудан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэһэг 4000. Хэблэлдэ тушаагдаһан саг 17.00.

Буряад Республикын республиканска типографида газетэ хэблэгдээ. Директорэйн телефон: 2-40-45. Б-0079-дэхи номертойгоор бүридхэлдэ абтанхай. Заказ №5.

Редакцин телефоннууд: редакторай - 2-50-96, приёмнын - 2-54-54, редакторай орлогшонорой - 2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретарин - 2-50-52, секретаридай - 2-60-91, таһагууд нийтин-политическэ - 2-55-97 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, социально-экономическа - 2-64-36 (даагшань), 2-63-86, 2-61-35, 2-67-81, соёлгой, эрдэмэй болон хургуулинуудай - 2-60-21 (даагшань), 2-57-63, олонинтын хүдэлмэрийн ба мэдээсэлэй - 2-54-93, (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын - 2-67-81; корректорүүдэй - 2-33-61, компьютерна түбэй - 2-66-76. Манай корреспондентүүд: Агинскда - 3-42-19; Закаменскда - 30-61.

"Бурятия" хэблэлэй телефоннууд: директор - 2-49-94, бүхгалтери - 2-23-67, вахта - 2-67-95, 2-67-05.